

KALLA KRIGETS FLYGSPANING – FÖR VEM?

En studie av det svenska försvarets avvägningsdiskurs

FHS, Militärvetenskapliga institutionen

C-uppsats militärhistoria, ht 2017

Johan Staberg, 790904-4096

48 sidor, 21837 ord

Innehållsförteckning

1. INLEDNING	3
1.1. PROBLEMFÖRMULERING	3
1.2. SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR	4
2. TEORI OCH METOD.....	5
2.1. FORSKNINGSLÄGE	5
2.2. TEORI.....	6
2.3. METOD OCH DISPOSITION	7
2.4. AVGRÄNSNINGAR	10
2.5. HISTORISK KUNSKAP – KÄLLOR OCH KÄLLKRITIK	10
2.6. CENTRALA BEGREPP	12
3. BAKGRUND.....	13
4. FORTSATT DISKURS?.....	14
4.1. EMPIRI OCH ANALYS – POLICY, PLANERING OCH GENOMFÖRANDE	14
4.1.1. Tidsperiod 1945–1951	14
4.1.2. Tidsperiod 1958–1967	21
4.1.3. Tidsperiod 1980–1991	27
4.2. SAMMANFATTNING.....	34
5. AKTÖRERNA I DISKURSEN	35
5.1. EMPIRI OCH ANALYS	35
5.1.1. Tidsperiod 1945-1951	35
5.1.2. Tidsperiod 1958-1967	36
5.1.3. Tidsperiod 1980-1991	36
5.2. SAMMANFATTNING.....	37
6. DISKURSENS FÖRKLARING – AVVÄGNINGSFRÅGAN MED PÅVERKANDE FAKTORER.....	37
6.1. ÖVERENSKOMMELSER (AVVÄGNINGAR) MED DESS KONSEKVENSER	38
6.2. UTÖVANDE AV KONTROLL.....	39
6.3. INTERN KULTUR.....	40
7. VAR AVVÄGNINGARNA RATIONELLA?	42
8. AVSLUTNING OCH SAMMANFATTNING	44
8.1. SAMMANFATTNING.....	44
8.2. SAMMANFATTANDE SVAR PÅ FRÅGESTÄLLNINGARNA	44
8.3. ÅTERKOPPLING TILL TIDIGARE FORSKNING	45
8.4. KRITIK	45
8.5. FÖRSLAG PÅ FRAMTIDA FORSKNING	45
9. KÄLLOR.....	46

1. Inledning

Det svenska flygvapnet bildades 1926 men redan under första världskriget hade armén och marinen haft egna flygplan, där spaning varit huvuduppgiften.¹ En diskussion om hur man kunde och borde använda den nya flygtekniken till underrättelseinhämtning hade kommit till stånd ännu tidigare. Redan 1913, två år efter att den första flygmaskinen överlämnats till svenska krigsmakten, hade marinstabschefen Ankarcrone föreslagit att flygplan kunde komplettera flottans fartyg för taktisk, kustnära spaning och möjligen även mot överskeppningsföretag. Större luftskepp skulle sättas in för strategisk fjärrspaning mot fiendens hamnar. Några månader senare hade armén gjort samma iakttagelser.² Denna uppdelning mellan taktisk respektive strategisk spaning har bestått till våra dagar.³

Det rådde dock meningsskiljaktigheter i flygspaningens tidiga prioriterings- och tillhörighetsdiskussion. Flottan menade att förmågan skulle ledas av marinen, medan generalstaben ansåg att arméns behov var viktigare och att därför armén borde ha full dragningsrätt.⁴

Dragkampen intensifierades under 1920- och 30-talet. Bakgrunden var en accelererande teknikutveckling i samband med minskade försvarsanslag. Konkurrensen var hård. Arméns företrädare försökte främst säkra medel för allmänna kvalitetsförbättringar. Flygvapnet ville finna nya uppgifter som motiverade självständiga flygstridskrafter. Marinen var däremot internt splittrad. I debattens diskurs mellan försvarsgrenarna användes bland annat flygspaningen som slagträ. Genom att koppla samman en självständig, strategisk flygspaning med behovet av att utveckla ett självständigt bombflyg, lyckades flygvapnet kring tiden runt andra världskriget erhålla ökade anslag på bekostnad av övriga försvarsgrenar.⁵

Men även om själva tillhörighetsdiskussionen (det vill säga vilken försvarsgren som skulle äga spaningsflyget) fick sitt slut på 1940-talet kvarstod fortfarande armén och marinens behov av spaning från luften. Detta samtidigt som det unga flygvapnet ville slita sig loss från sina äldre syskon och stå på egna ben. Det är kring denna kamp om identitet och resurser under kalla kriget som denna uppsats kommer att skrivas.

1.1. Problemformulering

Den gängse bilden över flygvapnets flygspaningsförmåga under kalla kriget är att den dels var en viktig och prioriterad inhämtningskälla, dels var fokuserad och dimensionerad för ÖB:s behov av strategiska underrättelser. Endast om läget tillät och resurser kunde lössgöras skulle spaningsflyget lösa taktiska uppgifter åt arméns och marinens krigsförband.⁶

Denna föreställning visar sig dock till mycket stor del vara grundad i flygvapnets interna diskurs på central nivå. När man skrapar på ytan visar det sig nämligen finnas fler perspektiv på denna sanning. Ty samtidigt som den ur andra världskriget sprungna fjärrspaningsförmågan förädlades till kalla krigets strategiska flygspaning, skedde en parallellutveckling inom såväl armé- som marinflyget för att lösa dessa stridskrafterns behov av taktisk spaning. Dessutom var det så, att under såväl flygvapnets egna övningar som större krigsmaktsövningar var det framförallt flygspaning till stöd för arméns och marinens förband som övades och i krigsplanläggningen ingick liknande taktiska flygspaningsuppgifter i stor omfattning.

Behovet av flygspaning för taktiska och operativa chefer hade därmed knappast upphört efter andra världskrigets slut men av olika anledningar valde flygvapnet att konsekvent och kraftigt nedprioritera denna uppgift i sina styrdokument. Man måste därför fråga sig varför denna

¹ Christian Braunstein, *Svenska flygvapnets förband och skolor*, Stockholm, 2005, s.10.

² Tommy Åkesson, *Förvarning och flygspaning – framväxten av den svenska strategiska flygspaningen 1930-1940*, Stockholm 2005, s.5f.

³ Begrepp som användes fram till strax efter andra världskriget var armé- och marinspaning (taktisk spaning) respektive fjärrspaning (strategisk spaning). Se även kapitel 2.6. Centrala begrepp.

⁴ Åkesson, 2005, s.6.

⁵ Åkesson, 2005, s.1f.

⁶ Lennart Andersson, *Flygvapnets spaningsflyg*, Lettland, 2013.

diskrepans tilläts finnas: å ena sidan stod armén och marinens reella operativa behov, å andra sidan flygvapnets beslut om strategisk inriktning för spaningsflyget. Var det rationella faktorer som ledde fram till flygvapnets fokus på strategisk spaning eller var det också så att spaningsflyget, liksom på 1930-talet, användes som ett diskursverktyg i Chefen för flygvapnets (CFV) strategi att erhålla ekonomiska medel på bekostnad av andra försvarsgrenar?

Att studera flygvapnets flygspaningsförmåga under kalla kriget kan vara av såväl samhällelig som inomvetenskaplig nytta. Mycket stora ekonomiska, personella och politiska resurser lades ner på försvarsförmågan mellan 1945 och 1990 och det är därför viktigt ur ett samhälleligt – såväl demokratiskt som allmänhistoriskt – perspektiv att råda större klarhet i hur dessa resurser fördelades och användes. Var kalla krigets försvar ett relevant försvar, anpassat efter de operativa behoven genom rationella beslutsprocesser, eller var det ett resultat av någonting annat? Genom att kritiskt studera detta ”någonting annat” kan större förståelse erhållas av icke-följdriktiga beslutsprocesser och baksidorna av en på ytan demokratisk och rationell statsapparat.

Den inomvetenskapliga nyttan handlar framförallt om att täppa igen de luckor som finns i tidigare forskning kring flygvapnet i allmänhet och flygspaningen i synnerhet. I akademisk tappning har egentligen enbart perioden före kalla kriget behandlats när det gäller flygspaningens avvägningsfrågor. Det finns flera forskningsinsatser som berör flygvapnets avvägning i sin helhet men ingen går in på djupet kring avvägningen av flygspaningsförmågan. Genom att göra en sådan forskning läggs därmed en viktig pusselbit till det totala forskningsläget kring kalla krigets flygvapen och landets totala underrättelseförmåga.

1.2. Syfte och frågeställningar

Denna uppsats har alltså två syften. Dels syftar den till att komplettera tidigare genomförd forskning kring svensk flygspaning, flygvapendoktrin och underrättelsetjänstens utformning under kalla kriget, dels kunna bringa ytterligare klarhet i hur operativa avvägningsfrågor hanterades under kalla kriget med fokus på beslutsprocesser, strategiutformning och organisationskultur.

Den specifika huvudfrågan (med delfrågorna 1 till 3) som avses besvaras är följande:

Fanns den före andra världskriget identifierade diskursen mellan strategisk och taktisk flygspaning kvar även under kalla kriget och vilka typer av avvägningar låg i så fall bakom spaningsflygets utveckling?

1. Fanns olika uppfattningar om flygspaningens tillhörighet eller en diskurs huruvida fokus skulle ligga på strategiskt självständig spaning eller taktiskt understödjande (för armén och marinens räkning) spaning?
2. Om ja;
 - 2a. Vilka var aktörerna för respektive sida i diskursen och vad var deras argument?
 - 2b. Hur kan diskursen förklaras ur ett kritiskt organisationsperspektiv?
 - 2c. Var avvägningen rationell?
3. Om nej; Varför inte och hur kan detta förklaras?

2. Teori och metod

2.1. Forskningsläge

Forskning kring det svenska försvaret under det kalla kriget är idag omfattande. Med början i olika neutralitets- och ubåtsundersökningar under 1990-talet fick området en viktig draghjälp i och med forskningsprojektet *Förvaret och det kalla kriget (FOKK)*.

Även när det gäller forskning kring det svenska flygvapnet under kalla kriget är antalet utgivna texter alltså på uppgång men tittar man specifikt på flygvapnets underrättelseförmåga (där flygspaningen är en komponent) är detta område försvinnande litet. Det har hittills varit betydligt mer intressant att forska kring andra underrättelsekällor under kalla kriget, inte minst signalspaningen vid FRA och den personbundna inhämtningen vid T-kontoret och alla dess efterföljare. Det finns dock två forskare som särskilt har gett sig an flygspaningens historia vilkas resultat kommenteras nedan.

Den hittills enda kända forskare som berört liknande frågeställningar som för denna uppsats är Tommy Åkesson. I *Förvarning och flygspaning: framväxten av den svenska strategiska flygspaningen 1930-1940* undersöker Åkesson doktrinära avvägningsfrågor och diskurs inom spaningsflyget fram till andra världskriget. Slutet av andra världskriget blir därför en naturlig startpunkt för min egen forskning.

Genom att använda en begränsad historisk fallstudie (den strategiska flygspaningen) vill Åkesson peka på större sammanhang inom den krigsvetenskapliga diskussionen, nämligen intressekonflikter, revirtänkande, försvarsgrens- och truppslagsstrider. Hans syfte med detta är att militärhistoriska erfarenheter ska kunna användas för framtida förändringsprocesser. Jag delar samma idé som Åkesson och kommer därför, likt honom, anlägga ett kritiskt perspektiv i min uppsats.

Åkessons resultat handlar om att behovet och utvecklingen av flygvapnets spaningsflyg inte var en fråga mellan politiker och militärledning utan en intern (inom krigsmakten) avvägningsfråga. I huvudsak stod striden mellan flygvapnet och försvarsstaben på ena sidan och armén och marinen på andra sidan. Genom att flygvapnet och försvarsstaben lyckades förena sina olika intressen vann man striden. Den gemensamma nämnaren blev det strategiska spaningsflyget som dels kunde möta flygvapnets krav på ett centralt styrt spaningsflyg för det nyetablerade bombflygets behov, dels försvarsstabens och ÖB:s krav på en centralt styrd underrättelsekälla. Enligt Åkesson försvann därmed den särskilda, med armén och marinen samverkande, taktiska spaningen mot slutet av 40-talet. Detta är en slutsats som denna uppsats kritiskt ska granska.

Lennart Andersson är den forskare som förmodligen producerat mest text kring kalla krigets flygspaning. I flera böcker, där *Flygvapnets spaningsflyg* är den främsta, undersöker Andersson spaningsflygets uppgifter och organisation från 1945 fram till 1980-talet. Andersson undersöker dock endast avvägningsfrågor ur ett geografiskt och materiellt perspektiv och inte ur ett operativt. Även avvägningsdiskursen mot andra försvarsgrenar saknas.

Det *Flygvapnets spaningsflyg* framförallt tillför forskningen är en omfattande och kronologisk sammanställning av spaningsflygets utveckling på övergripande nivå under kalla kriget. Andersson fokuserar på spaningsflygets uppgifter i fred och krig, organisation samt materiel. Andersson fokuserar främst på förbandsnivå och berör inte nämnvärt flygspaningens ledningsfunktion.

De för denna uppsats mest intressanta avsnitten berör de övningserfarenheter som Andersson undersökt samt operativ krigsplanläggning. I dessa dokument framgår tydligt att det under hela kriget fanns ett ”både-och-perspektiv”. Flygvapnet kunde inte helt släppa armén och marinens

behov av taktiska flygspaningsuppdrag. Detta stärker tesen om att Åkessons slutsats att debatten om strategisk kontra taktisk flygspaning dog ut på 1940-talet inte är helt korrekt.

Tyvärr slutar Anderssons undersökning i praktiken vid 70-talets slut. 1980-talet analyseras knappt alls och här råder fortfarande en stor kunskapslucka rörande svensk flygspaning. Luckan bör därför fyllas men problemet är att en stor del av primärkällorna fortfarande är hemligstämplade.

När det gäller mer allmänna avvägningsfrågor under kalla kriget, intriger mellan försvarsgrenar och den allmänna krigsplanläggningen finns det desto fler forskare att utgå ifrån, dock har den absoluta merparten fokuserat kring kalla krigets första hälft. Wennerholms *Fjärde flygvapnet i världen* samt Petterssons *Med invasionen i sikte* beskriver på ett översiktligt sätt flygvapnets doktrinutveckling mellan 1942-1966. Ingen av dem detaljstuderar dock spaningsflyget men värdefull information om övergripande avvägningsfrågor kan studeras, i synnerhet i Wennerholms bok där försvarsbeslut och operativ krigsplanläggning analyseras på ett mycket strukturellt sätt.

Petterssons använder två perspektiv på flygvapnets doktrinutveckling, dels det organisatoriska perspektivet, där aktörer inom organisationen kämpar om makten, och dels det strukturella perspektivet där fokus ligger på tidsanda och kontext. Pettersson anger att de organisatoriska spänningarna inte fullt ut har undersökts i hans bok, vilket däremot Åkesson har gjort i sin forskning. Hela flygvapnet tolkas av Pettersson som *en* aktör men om exempelvis eskadrar, flottiljer och staber hade undersökts mer noggrant, skulle enligt Pettersson en mer fruktbar organisationsanalys kunna ha genomförts. Detta kommer denna uppsats att ta fasta på.

I Wallerfelts *Si vis pacem, para bellum* sammanfattas den operativa krigsplanläggningen och de försvarspolitiska beslutens konsekvenser på försvarets utformning och uppgifter från 1940-till 70-tal. Wallerfelt problematiserar avvägningsfrågorna, bl.a. interaktion mellan statsmakten och militärledningen, vilket kan vara intressant även i denna uppsats perspektiv. Avvägningen mellan avvärjningsförsvaret (som flygvapnet och marinen förespråkade) kontra djupförsvaret (som armén förespråkade) analyseras och här går det att göra paralleller till 30- och 40-talets diskurs om var någonstans spaningsflyget geografiskt skulle verka: på långt avstånd utanför gränsen eller nära egna markförband.

I *Snabbare, högre och starkare?* ges en intressant inblick i flygvapnets avvägningsfrågor under främst andra hälften av kalla kriget. Boken är en redogörelse av ett vittnesseminarium där såväl flygvapeninterna avvägningar, som t.ex. mellan jakt- och spaningsflyg, som avvägningar mot andra försvarsgrenar belyses. Redogörelserna är en primärkälla inom just avvägningsforskningen.

Sammanfattningsvis finns alltså ett relativt gott forskningsläge kring flygvapnets utveckling i allmänhet inklusive avvägningsdiskursen. En grund rörande flygspaningens avvägnings- och prioriteringsdiskurs finns beskriven men tidsperioden slutar vid andra världskrigets början.

2.2. Teori

Historievetenskapen uppstod utan något reflekterat förhållande till teori och det finns flera historiker som menar att man bara vill använda de helt speciella omständigheterna som förklaring till att något har skett.⁷ I *Handbok i historiska studier* går historieforskaren Michael Stanford t.ex. till hårt angrepp mot att införliva historien i aldrig så briljanta teorier. Enligt Stanford har många försök gjorts att sammansmälta historiens lopp med en filosofisk teori vilket är mycket vanskligt.⁸ Historien utgörs nämligen av liv och vad som blir historiska fakta är inte annat än ett resultat av det sätt som historiker valt att tolka de existerande källorna på.

⁷ Knut Kjeldstadli, *”Det förflutna är inte vad det en gång var”*, Lund, 1998, s.133.

⁸ Michael Stanford, *”Handbok i historiska studier”*, Lund, 1994, s.55ff.

Denna tolkning är beroende av historikerns yrke, dennes tid och språk vilket givit upphov till en uppfattning om att historien måste skrivas om för varje generation. Historien bör därför inte underordna sig någon teori utan snarare de erfarenheter som historikern besitter om ämnet. En för stor teoretisk underordning riskerar, enligt Stanford, att begränsa vår möjlighet att tänka empiriskt.

Samtidigt finns det ett mycket viktigt argument för att sträcka sig utanför empirin och ta tag i något mer tidsbeständigt, nämligen risken att bli en slav under sina källor. Här är Kjeldstadli tydlig: sambanden ligger inte *i* källorna utan *mellan* dem.⁹ Det är således där som forskningen bör lägga sitt fokus och i synnerhet om man, som i denna uppsats fall, försöker säga någonting om sammanhang, orsaker och verkan.

Eftersom denna uppsats strävar efter att avslöja något som de officiella texterna inte säger existerar, men som författaren till denna uppsats ändå bedömer finns, ter det sig naturligt att nyttja en kritisk grundteori som utgångspunkt. Som nämndes i forskningslägeskapitlet använde Pettersson i sin forskning kring det svenska attackflyget ett organisatoriskt perspektiv. I syfte att kunna jämföra mina slutsatser med Pettersson och därmed få en större förståelse för flygvapnets utveckling som helhet under kalla kriget, väljer jag att använda samma teoretiska utgångspunkt: dvs. en organisationsteori.

Sammantaget väljs en kritisk organisationsteoretisk ansats för uppsatsens arbete. Kritisk organisationsteori innebär ett politiskt synsätt att organisationer inte är värdeneutrala institutioner utan är att betrakta som politiska arenor där olika form av maktutövning bedrivs.¹⁰ I sin egenskap av arena står organisationen värd för ständiga tävlingar – kampen om medel och positioner är evig.¹¹ Teorin tar sin utgångspunkt i att det inte är givet att en organisation fungerar på det ändamålmässiga och rationella sätt som beskrivs i den formella dokumentationen. Snarare betonas förhållanden som konflikter, maktutövning, marginalisering av individer eller grupper, irrationella beteenden och så vidare.¹²

Även om grupperna som kämpar om inflytande har olika preferenser har de också ett gemensamt intresse av att undvika ständiga och destruktiva konflikter.¹³ De kommer därför överens om att dela makt och resurser och denna överenskommelse återspeglar sig i organisationens design. På militärt språkbruk kan sådana överenskommelser översättas med avvägningar. Här blir det naturligtvis intressant att studera vilka dessa överenskommelser (avvägningar) är, varför de uppstod och vilka konsekvenser de fick.

Undersökningar med denna teoretiska bas fokuserar på de föreställningar som ligger till grund för fördelning av makt, beslut och inflytande.¹⁴ Två vanliga frågeställningar är hur chefer och ledare utövar kontroll i en organisation samt hur den interna kulturen kan tillåta styra organisationen mer än till exempel omvärldens krav. Båda dessa frågeställningar kommer användas i den metod som avser besvara uppsatsens problemformulering.

2.3. Metod och disposition

Denna uppsats syfte handlar om att identifiera och belägga mönster. Det handlar om att finna bevis på att vissa organisationsanknutna och strukturella handlingar förekommit i den svenska försvarsutvecklingen under kalla kriget samt att binda ihop dem med tidigare funna resultat från för- och mellankrigstiden. Att hitta sådana mönster i efterhand är mycket vanskligt rent metodologiskt. Handlingarna som undersöks tillhör det förflutna, men utfördes i nutid. De

⁹ Kjeldstadli, 1998, s.136f.

¹⁰ Ulla Eriksson-Zetterquist et al, "Organisation och organisering", 2015, s.335.

¹¹ Lee Bolman & Terrence Deal, "Nya perspektiv på organisation och ledarskap", 2014, s.278f.

¹² Zetterquist et al, 2015, s.326.

¹³ Bolman & Deal, 2014, s.280.

¹⁴ Zetterquist et al, 2015, s.336.

skapades av människor med en syn på framtiden som vi idag har mycket svårt att återskapa; framtiden var för dem öppen medan den för oss är sluten.¹⁵

Vetskapen om att historien framförallt handlar om mänskliga handlingar gör att den inte alls är förutsägbar.¹⁶ Analogin bör därför enligt Stanford främst sökas i artefakter och inte i naturen och här uppstår så klart ett dilemma för den forskning som likt denna inte kan använda sig av just artefakter. Frågan som måste ställas är om det mönster som eventuellt kan hittas i texter fanns där från början eller är det tillagt av oss själva? Stanford menar här att de mönster och meningar som vi finner i historien inte är inneboende i händelserna utan uppstår själva av den beskrivning som vi ger dem: vi påtvingar historien mönster och meningar utifrån vår egen uppfattning.¹⁷ Detta är en viktig aspekt som jag kommer att behandla i uppsatsens avslutning.

Hur ska man då gå till väga? Inledningsvis konstateras att metoden behöver vara av deduktiv karaktär. De beståndsdelar jag kan identifiera behöver tolkas ovanifrån utifrån ett övergripande sammanhang.¹⁸ Jag kommer därför att inleda min undersökning med en hypotes och söka källor som bekräftar eller förkastar hypotesen. Därefter kommer jag att sätta in empirin i ett större sammanhang, där min grundteori tillsammans med andra forskares resultat används för att tolka resultatet.

Frågorna kommer att undersökas och besvaras i den ordning som framgår av själva frågeställningen. Nedan beskrivs hur varje delfråga metodologiskt kommer att angripas. Kapitelnummer inom parantes anger var i uppsatsen som frågan utreds och besvaras.

Delfråga 1 (kapitel 4)

Då denna fråga har två redan i förväg givna möjliga utfall (ja eller nej) kan den lämpligen undersökas genom att använda en hypotes: *Den före andra världskriget identifierade diskursen mellan strategisk och taktisk flygspaning fanns kvar även under kalla kriget.*

För att pröva hypotesen måste empiri inhämtas som tydligt bevisar en sådan diskurs existens eller brist på existens. Genom att först välja ut lämpliga tidsperioder där en sådan diskurs borde ha funnits kan texter insamlas och därefter tolkas (vilka tidsperioderna är redovisas i kapitel 2.4.).

För varje tidsperiod analyseras tre typer av händelser (benämns vidare som klasser) som är tänkta att täcka spannet: Vad ville man uppnå? Hur planerade man? Vad gjorde man i praktiken? Dessa klasser definieras som: *policy* (större, strategiska utredningar och strategiska beslut), *planering* (krigsplanläggning, mindre, ämnesavgränsade utredningar, reglementen och anvisningar) samt *genomförande* (övningar och s.k. skarp verksamhet).

Eftersom undersökningen handlar om en diskurs mellan två huvudargument, en som förespråkar strategisk och en som förespråkar taktisk spaning, måste varje tidsperiod innehålla källor en stor bredd av aktörer för att inte missa något argument. Hela spannet från den strategiska ledningen (regering, riksdag, ÖB och flygvapnets centrala ledning ingående i Högkvarteret) ner till den taktisk-operativa nivån (förbandschefer på olika nivåer upp till militärbefälhavarnivån (MB)) behöver ingå i undersökningen.

För att möjliggöra jämförelser måste dessutom minst en dokumenttyp (källa) per klass vara återkommande under tidsperioderna. För klassen *policy* väljs ÖB förarbeten samt regeringens proposition inför försvarsbeslut. För *planering* väljs ”Taktiska anvisningar för spaningsförband” (TAS). För *genomförande* väljs spaningsförband och/eller stabers rapporter efter genomförd övningsverksamhet.

¹⁵ Stanford, 1994, s.32.

¹⁶ Stanford, 1994, s.9.

¹⁷ Ibid., s.290.

¹⁸ Anders Florén & Henrik Ågren, ”Historiska undersökningar”, 2012, s.49.

Källinventeringen i övrigt går till som så, att med utgångspunkt av ovan samt med stöd av tidigare forskning, väljs de arkiv ut som bedöms ha störst förekomst av lämpliga källor. Om arkivet ifråga är omfattande begärs diarielistor ut. Med hjälp av ärendemeningar begärs slutligen själva handlingen och studeras i helhet. Om arkivet istället är begränsat begärs hela arkivet ut och samtliga handlingar studeras.

Texterna undersöks därefter men sannolikt går det inte att hitta en fullödig debatt eller dialog mellan två aktörer i ett och samma dokument. Jag kommer istället leta efter skrivningar som direkt eller indirekt talar för strategisk respektive taktisk flygspaning eller på annat sätt berör vilken inriktning flygspaningen skulle ha. Om skrivningen är mer av indirekt karaktär – dvs. det är inte för en läsare helt tydligt hur kopplingen mot flygspaningsdiskursen ser ut – kommer jag kommentera och analysera den kopplingen i direkt anslutning till källtexten. Att slå ihop empirisk text med analys kan ha sina vetenskapliga problem men det anses ändå som den mest ändamålsenliga metoden i detta avsnitt av uppsatsen.

Slutligen sammanfattar jag argumentationen under tidsperioderna och redogör för huruvida diskursen har återfunnits inom respektive klass eller ej.

Två vetenskapliga fallgropar finns i denna metod. För det första kommer det utvalda källmaterialet endast att utgöra en bråkdel av den tillgängliga informationsmängden. Således måste undersökningen klassas i storleksordningen ”stickprov” snarare än heltäckande. För det andra finns en uppenbar risk att jag utifrån viljan att styrka hypotesen leds åt att välja källor alltför subjektivt. Jag måste därför leta efter och använda källor som både kan styrka och förkasta hypotesen och framförallt fokusera på det sistnämnda.

Skulle det vara så att hypotesen förkastas kommer jag försöka utreda och förklara detta inom ramen för delfråga 3. Vilken metod som då ska användas kommer jag behöva ta fram utifrån mina observationer under källundersökningen.

Delfråga 2 (kapitel 5, 6 och 7)

Dessa frågor kommer att röra sig mellan den kritiska organisationsteorin och den empiri som klarlagts ovan i delfråga 1. Här gäller det att försöka förklara det stora sammanhanget framför de små beståndsdelarna och en s.k. funktionell förklaringsmetod används.¹⁹

Delfråga 2a (kapitel 5)

Denna delfråga handlar om att titta närmare på aktörerna och deras åsikt i diskursen. Aktörerna identifieras redan i delfråga 1 och lyfts direkt vidare till delfråga 2a. De kategoriseras utifrån hur de framträtt i källmaterialet (strategisk kontra taktisk prioritering). Som beskrivs ovan blir detta naturligtvis en till del subjektiv bedömning då argumentationen i diskursen långt ifrån alltid är tydlig.

Delfråga 2b (kapitel 6)

Denna delfråga ska försöka förklara själva diskursen ur ett kritiskt organisationsteoretiskt perspektiv. Denna teori menar att alla sociala system består av funktioner som logiskt måste uppfyllas om systemet ska bestå över tiden. Som Åkesson klarlagt fanns ett sådant system (flygspaningssystemet med sina tillhörighets- och revirstrider) fram till andra världskriget. Men som flera andra forskare klarlagt, fanns liknande revirstrider inom försvaret även under kalla kriget, även om just flygspaningen hittills inte identifierats som en del av dessa. Om de funktioner som identifierats av den tidigare forskningen även kan identifieras i min forskning, är det mycket som tyder på att samma sociala fenomen även var verksamt inom flygspaningens domäner.

¹⁹ Kjeldstadli, 1998, s.240f.

En av de kanske viktigaste funktionerna att studera är just avvägningar och i denna delfråga identifieras vilka avvägningar som gjordes, varför de uppstod och vilka konsekvenser de fick. Avvägningarna karaktäriseras och benämns i teorin som *överenskommelser* och detta begrepp används därför ibland i detta kapitel. Därefter undersöks de "icke-rationella" påverkansfaktorerna rörande hur chefer utövar kontroll samt hur den interna kulturen påverkar.

Delfråga 2c (kapitel 7)

Slutligen förs en diskussion mellan olika argument/funktioner: hotbilden och det operativa behovet kontra det icke-rationella makt- och kulturperspektivet. Identifierade funktioner i min forskning jämförs med tidigare forskning²⁰ och som en grundplattform ligger den kritiska teorin.

Syftet är naturligtvis att i slutänden pröva graden av rationalitet i försvarets avvägningsprocess och därmed eventuellt kunna omvärdera synen på flygspaningen som antingen ett operativt mycket fungerande redskap, eller som en aktiv del av den större avvägningsdiskursen.

Begreppet rationalitet är naturligtvis subjektivt: Rationalitet för vem? För denna uppsats syfte avses rationalitet råda när utkomsten av en avvägning är ett resultat av operativa behov och aktuellt hot. Framförallt råder rationalitet när reella behov för större genomslag än andra faktorer.

Svaret på delfråga 2c kommer till stor del bli normativt vilket är belagt med särskilda vetenskapliga problem, men icke förty är det kanske just denna delfråga som är av störst relevans ur ett allmänhistoriskt perspektiv.

2.4. Avgränsningar

För det första måste tidsperioden avgränsas. Det kalla kriget har ingen fastställd start- och slutpunkt men på ett ungefär handlar denna undersökning om 45 års källmaterial. När det specifikt gäller flygvapnets och flygspaningens historia finns dock tre tidsperioder som var mer utmärkande än övriga och därför väljs ut för denna uppsats syfte: Period 1 (1945-1951) innebar flygvapnets största utbyggnadsperiod under kalla kriget samtidigt som omvärldsläget var mycket osäkert, vilket innebar stora krav på underrättelsetjänsten och spaningsförmågan. Period 2 (1958-1967) handlade om relativt stora förändringar i ledningsorganisationen samt ett ånyo försämrat omvärldsläge. Period 3 (1980-1990) innebar nya hotbilder och därmed nya krav på underrättelsetjänsten, dessutom nedrustning och införandet av ett helt nytt multirollflygplan.

För det andra måste källmaterialet avgränsas. Även om tidigare forskning angett behov av att mer ingående studera individers ställningstaganden i kalla kriget-forskningen, kommer jag att fokusera på organisationer då deras material är mer lättillgängligt i arkiven. Källor tillhörande organisationer från strategisk nivå ner till taktisk kommer att studeras, inklusive hemliga arkiv där så är möjligt.

2.5. Historisk kunskap – källor och källkritik

Problemet med historieforskningen är att den i princip aldrig kan uppfylla samtliga filosofiska kriterier för att bevisa att man verkligen vet något. Att någonting faktiskt har inträffat är väldigt svårt att bevisa i efterhand, i synnerhet ju längre tiden går. Michael Stanford ger tre viktiga aspekter som måste hanteras för att skapa historisk kunskap:²¹

- Verklighet

²⁰ Lars Wedin och Gunnar Åselius, *"Mellan byråkrati och krigskonst: svenska strategier för det kalla kriget"*, Stockholm, 1999.

²¹ Stanford, 1994, s.136ff.

- Vi måste vara säkra på att det som undersökts de facto har inträffat. Detta görs lämpligen genom s.k. omvänd bevisning, dvs. att försöka finna belägg på att händelsen *inte* har inträffat.
- Tid
 - Vi måste vara medvetna om vilken tid det är vi undersöker, var den slutar och var den börjar.
- Tolkning av kvarlevor
 - Det enda sättet att komma åt det förflutna är genom det som finns kvar i nuet. Hit hör primära, sekundära och tertiära kunskaper om det förflutna.

Att de specifika händelser (främst övningar och utredningar) som jag avser utreda de facto har inträffat, styrks av det faktum att de dels förekommer i annan forskning (främst i Andersson, 2013), dels faller inom rimlighetens gränser. Att de primärkällor som jag undersökt skulle innehålla falsarium av sådana händelser måste anses som orimligt. Det finns därför inget skäl till att genomföra en s.k. omvänd bevisning.

När det gäller att uppfatta tidsperspektivet är detta också väldigt tydligt. Händelserna är så pass moderna att de är lätt att tidsbestämma, inte minst då källmaterialet är av sådan art att exakta datumangivelser snarare är regel än undantag.

Den sista aspekten rör kvarlevorna, källorna. ”Historisk kunskap måste grundas på stöd i källorna” menar Stanford och Florén & Ågren delar denna uppfattning: ”Källorna är historikerns viktigaste arbetsmaterial”.^{22,23} Mina källor kommer främst vara primär- och sekundärkällor.²⁴ Primärkällorna utgörs främst av officiella skrivelser mellan olika delar av försvaret och förvaras idag på Krigsarkivet. Här ingår t.ex. övningsrapporter, reglementen, utkast till reglementen och större utredningar. Vid sidan av primärkällorna finns sekundärkällorna. Dessa används antingen för att skapa en större kontext kring en specifik händelse, eller för att täcka luckor i kronologin där primärkällor saknas. Det övergripande källkritiska problemet med dessa sekundärkällor, som även tidigare forskare identifierat, är att huvuddelen saknar notapparater och de är därför vetenskapligt något svåra att hantera.

Källor kan behandlas på två sätt beroende på vilket perspektiv forskaren anlägger. Antingen hanteras de som kvarlevor, där källans blotta existens säger något om verkligheten, eller som berättande källor, där det är det episodiska innehållet som är intressant.²⁵ Jag kommer nästan uteslutande att hantera källorna som berättande källor. Detta för med sig de källkritiska kraven på äkthet, representativitet, oberoende, närhet, tendentiösitet, enkelhet samt rimlighet och nedan diskuteras dessa kravns innebörd på uppsatsen.²⁶

När det gäller primärkällornas äkthet är dokumenten visserligen i huvudsak avskrifter, då författarna vid denna tid använde sig av skrivbiträden, men det vore extremt uppseendeväckande och ovanligt om någon avsiktlig förfalskning gjorts på vägen. Av naturliga skäl har dessutom en mycket stor del av flygspaningen hanterats under hemligstämpel, vilket innebär att handlingarna hanterats med extra stor administrativ noggrannhet. Att de skulle vara förfalskningar är därmed sammanfattningsvis ytterst otroligt: handlingarna har bara passerat ett fåtal händer och under lång tid varit inlåsta i förvaringsutrymmen med hård tillträdeskontroll.

Eftersom jag önskar säga något om samhället som helhet är det viktigt att källorna är representativa. Kan t.ex. övningserfarenhetsrapport x representera en mer allmän uppfattning

²² Stanford, 1994, s.135.

²³ Florén & Ågren, 2012, s62.

²⁴ En primär källa är ”ett vittnesbörd som är samtida med den period den gäller” medan en sekundär källa är ”en beskrivning, vanligen av en historiker, av perioden” (Stanford, 1994, s.170).

²⁵ Florén & Ågren, 2012, s66.

²⁶ Ibid., s.66f.

om fråga y? Och kan person z's uppfattning i fråga y säga representera hela förbandets? Det är viktigt att dessa frågor ställs kontinuerligt under analysfasen och beaktas i besvarandet av frågeställningarna.

Frågan om oberoende är särskilt viktig i ett ämne som är så pass outforskat som detta. Risken för s.k. cirkelresonemang är stor då samma primärkällor används av ett mycket litet antal forskare. Dock berör detta till huvudsak sekundkällorna. I de fall där primärkällorna står i beroende av varandra bedöms detta kunna identifieras genom att offentliga skrivelser normalt sett brukar vara noggranna med referenser.

Närhetskravet är i högsta grad uppfyllt vad gäller primärkällorna då de är nedtecknade i samma tid som händelserna utspelades och av dem som var med i verksamheten.

Tendensfriheten kan diskuteras. Militära chefer har alltid varit kända för att bedriva inre maktkamper, antingen för sin egen karriär eller organisations syfte. Det är troligt att vissa dokument skrivits just för sådana ändamål och här behöver jag vara mycket vaksam. Samtidigt är texter som beskriver subjektiva ställningstaganden viktiga för att förstå utveckling och orsakssamband, vilket gör att de inte bör exkluderas.

Om en källa är alltför enkel bör en varningsklocka ringa. Enkelhet kan vara ett tecken på att mer komplexa förhållanden utelämnats. Samtidigt är enkelhet och kortfattade beskrivningar en del av den militära och statliga diskursen, i synnerhet ju längre bak i tiden man går. Kortfattade skrivelser behöver därför, i detta sammanhang, inte per automatik betyda att källan försöker dölja något men det kan vara en indikator på att något inte står helt rätt till.

Den sista faktorn gäller rimlighet. Ett sätt att mäta detta kan vara att analysera huruvida en viss befattningshavare haft rimlig möjlighet att uttala sig om en viss fråga.

Överlag görs bedömningen att de primärkällor som används uppfyller de källkritiska kraven men analysen kräver att jag som forskare kontinuerligt är vaksam på ovanstående varningsklockor.

Något bör också sägas om problematiken med det sekretesskyddade källmaterialet. Användningen av ett sådant material försämrar den vetenskapliga transparensen och möjligheterna för utomstående granskning. Samtidigt är det viktigt, både ur ett demokratiskt och vetenskapligt perspektiv, att forskningen även tar sig an de delar av statsapparatusens historia som förvaras bakom lås och bom.

2.6. Centrala begrepp

Utvecklingen inom luftmakt kan sägas ha skett i två skolor: En som förordade användandet av flyg som ett fristående strategiskt verktyg, normalt i form av långräckviddigt bombflyg,²⁷ och en annan som förordade användandet av flyg på huvudsakligen taktisk nivå för direkt samverkan med mark- och sjöförband.²⁸ Inom ramen för dessa två skolor definieras av författaren fyra viktiga begrepp för denna uppsats syfte:

Strategisk spaning = Spaning som syftar till att besvara underrättelsebehov som framförallt den strategiska ledningen har (ÖB, Förvarsstabens underrättelseavdelning och regeringen).

Taktisk spaning = Spaning som syftar till att besvara underrättelsebehov som framförallt den taktiska och till del operativa ledningen har (förbandschefer och regionala staber).

²⁷ Jämför t.ex. med luftmaktsteoretikern William Mitchell som skapade det amerikanska bombflyget eller mer samtida John Warden III som designade den amerikanska luftoperationen mot Irak 1991.

²⁸ Jämför t.ex. med hur Tyskland nyttjade sitt flyg under andra världskriget och Sovjetunionens luftmaktsdoktrin under kalla kriget.

Direkt spaningssamverkan = Samverkan mellan spaningsflyg och mark-/sjöförband som sker under själva genomförandet, eller direkt efter landning, mellan spaningsförbandet och det mark-/sjöförband som understöds.

Indirekt spaningssamverkan = Samverkan sker endast mellan de högre staberna, vilket innebär att spaningsförband och den som är i behov av spaningsresultatet inte samverkar direkt med varandra.

När författaren talar om *avvägningsdiskursen* i denna uppsats menas avvägningen mellan ”strategiskt, självständig spaning” och ”taktiskt understödande spaning” om inget annat framgår.

3. Bakgrund

Som nämndes i inledningskapitlet fanns det redan vid flygvapnets bildande meningsskiljaktigheter rörande flygspaningens prioritering och tillhörighet. Bakgrunden till denna debatt handlade inte bara om vilken försvarsgren som hade störst operativa behov av flygspaning, utan var enligt Åkesson till lika stor del ett resultat av den allmänna oenighet som fanns rörande vad den nya militärtekniken skulle användas till samt vem som skulle få de ekonomiska resurserna i en alltjämt krympande försvarsbudget.²⁹ En ideologisk kamp ägde rum på 1920- och 30-talet mellan å ena sidan en grupp yngre officerare som framförde sina budskap i publikationen *Ny Militär Tidsskrift*, å andra sidan mer konservativa officerare som företrädevis var ur marinen.³⁰

Erfarenheterna från andra världskriget hade gett marinstabschefen Ankarcrona rätt i att det fanns ett stort behov av strategisk spaning. Samtidigt hade även armén och marinen haft behov av direktsamverkande spaningsflyg, vilket endast funnits till hand på improviserad nivå vid krigsutbrottet.³¹ En ny, stor debatt om spaningsflyget hade således blossat upp under kriget mellan försvarsgrenarna: skulle det fokusera på det strategiska behovet eller taktiska chefsers?

Såväl marinen som armén hade förordat tyngdpunkten på taktisk spaning medan flygvapnet förordat strategisk spaning och där chefen för flygvapnet skulle ha ledningsansvaret. Kampen resulterade i att flygvapnet och till del marinen vann.³² Andra världskrigets spaningsflyg blev en improviserad kompromiss av större bomb- och torpedflygplan som i huvudsak gavs strategiska spaningsuppgifter till stöd för marinens och försvarsstabens behov. Till exempel övervakades havsområden för att upptäcka tyska och sovjetiska örlogsfartyg och tyska hamnar och flygfält för att upptäcka förberedelser för anfall mot Sverige. Något taktiskt spaningsflyg av större numerär och kapacitet var det dock inte talan om, vilket innebar att armén vid en invasion troligen inte skulle ha erhållit något större stöd.³³

Vid andra världskrigets slut var spaningsflyget förvisso samlat under flygvapenchefens ledning men uppdelat på tre olika typer av spaningsflygförband. Det största var en spaningsflottilj för strategiska behov (F11 i Nyköping). Därutöver fanns ett förband för arméspaning (F3 i Linköping) och ett för marinspaning (F2 i Hägernäs). Scenen var alltså riggad för nya diskussioner om spaningsflygets prioritering när ett nytt krig tog sin början: det kalla kriget.

²⁹ Åkesson, 2005.

³⁰ *Ibid.*, s.2f.

³¹ *Ibid.*

³² *Ibid.*, s.19ff.

³³ *Ibid.*

4. Fortsatt diskurs?

4.1. Empiri och analys – Policy, planering och genomförande

4.1.1. Tidsperiod 1945–1951

Den första utgåvan av flygvapnet modell/kalla kriget skapades i ett antal utredningar som i sig var ett resultat av analyser från andra världskriget. Den viktigaste var kanske luftförsvarskommittén 1944 som ville stärka luftförsvaret.³⁴ Jaktflyg hade under kriget visat sig vara det mest effektiva motmedlet mot fientliga flyganfall och borde därför utökas så mycket som ekonomin medgav. Inte ens de 25 jaktflottiljer som CFV föreslagit ansågs tillräckligt av kommittén [sic!].³⁵ Prioriteringen av jaktflyget skulle ske på bekostnad av övriga flygslag där framförallt det tidigare så viktiga bombflyget skulle reduceras.

Doktrinärt gällde att flygstridskrafterna skulle ingå i en strategisk *defensiv* och de anfall som skulle genomföras var begränsade mot en fiendes invasionsstyrkor och framskjutna baser, dvs. inte långräckviddiga anfall på djupet mot motståndarens befolkningscentra och industrier.³⁶ En annan viktig doktrinär förutsättning var en hög prioritet av inhemsk flygindustri. Syftet var att säkra försörjning under ökad kris, att säkerställa att flygvapnet fick en hög teknisk kvalitet men också en strävan efter enhetlighet utifrån strikt ekonomiska krav. Utvecklingen av framtida ensitsiga spaningsflygplan skulle därmed samordnas med jakt- och attackflygplan, vilket i praktiken skulle komma att innebära att det lägre prioriterade spaningsflyget alltid skulle få behöva anpassa sig.³⁷

Under andra världskriget hade flygvapnet alltmer centraliserats. CFV med sin flygledning utförde i krig ensam operativ ledning av flygstridskrafterna men eftersom antalet flygflottiljer kraftigt ökat krävdes en även en regional underorganisation. Denna omfattade 1945–1950 fyra flygeskadrar: E1 – E4.³⁸ E1 var en bomb- och attackeskader medan E2 och E3 var jakteskadrar med ansvar för luftförsvaret. Fjärde flygeskadern, E4, kom relativt snabbt att renodlas till en spaningseskader med ansvar för såväl arméns, marinens och flygvapnets behov av fotospaning.

4.1.1.1. Policy

1947 års försvarskommitté föreslog att spaningsflyget skulle reduceras i både kvantitet och kvalitet. Marin- och fjärrspaningsflottiljerna skulle läggas ner och endast arméspaningsflottiljen bibehållas. Kommittén föreslog även inrättandet av en reservflygkår för ”vissa *begränsade* [förf. kursiv.] spanings- och övervakningsuppgifter”, vilket skulle reducera effekten av nedlagda spaningsförband.³⁹ Spaningsuppgifter åt marinen och armén nämndes även särskilt i de särskilda yttrandena till försvarskommitténs rapport: ”detta [spanings-]flyg har betydelsefulla uppgifter även under de fortsatta operationerna, då det bör kunna lämna land-, sjö- och flygstridskrafterna erforderligt underlag för deras dispositioner”.⁴⁰ Försvarskommittén kan därför sägas förespråka en taktisk inriktning av spaningsflyget.

ÖB, armégeneralen Jung, ville i likhet med försvarskommittén ha ett defensivt, ”segt djupförsvär” med i huvudsak lantstridskrafter.⁴¹ CFV menade dock att den troligaste betvingelsemetoden i det framtida kriget torde vara den *självständiga* luftkrigföringen och inte

³⁴ Bertil Wennerholm, ”*Snabbare högre och starkare? Avvägningsfrågor om luftstridskrafterna under det kalla kriget*”, Stockholm, 2005, s.21.

³⁵ Wennerholm, 2005, s.22.

³⁶ Ibid., s.39ff.

³⁷ Ibid., s.44.

³⁸ Braunstein, 2005, s.122.

³⁹ Regeringen, ”*SOU 1947:73 Betänkande med förslag angående försvarets organisation, 1945 års försvarskommitté, del I*”, Stockholm, 1947, s.717

⁴⁰ Regeringen, 1947, s.33.

⁴¹ Överbefälhavaren, ”*Vårt framtida försvar, Överbefälhavarens förslag FB48*”, s.129f.

en invasion. Och när det gällde invasionen så borde framförallt luftlandsättningens betydelse beaktas.⁴²

I ÖB:s underlag föreslogs reduceringar på 29 procent av flygspaningskapaciteten till förmån för ökat luftförsvar.⁴³ ÖB biföll även försvarskommitténs förslag om att inrätta en reservflygkår för ”övervakning av kustfarvatten” vilket skulle minska effekterna av reduceringen.⁴⁴ CFV gavs dessutom uppgiften att undersöka möjligheterna att utföra spaning med jaktförband.⁴⁵ ÖB visade med andra ord inget större intresse för strategisk flygspaning.

Den slutliga regeringspropositionen utgick från den strategiska grundtanken att en ockupation av territorium var troligare än avgränsade påtvingelsemetoder (t.ex. storskaliga flyganfall) vilket framförallt marinen och flygvapnet föresåg. Vidare framhöll såväl ÖB som försvarsministern behovet av försvarsmaktsgemensamma övningar, då erfarenheterna från andra världskriget tydligt visade att ”en friktionsfri *samverkan mellan stridskrafter* [förf. kursiv.] ur olika försvarsgrenar vore en av de främsta förutsättningarna för ett framgångsrikt försvar”.⁴⁶

I propositionen var kritiken stor mot att reducera spaningsflyget. Flera ledamöter och högre militärer hade invändningar mot försvarskommitténs betänkande.⁴⁷ Flygvapenöversten Silfwerberg var öppet mycket kritisk till den ”konservativa inställning” som enligt hans mening kommit att prägla kommittémajoritetens förslag.⁴⁸ Samma kritik lämnade Flygförvaltningen.⁴⁹ Om kritiken mot att reducera spaningsflyget var enig, var dock argumenten rörande spaningsflygets uppgifter av skiftade karaktär. Såväl strategiska som taktiska uppgifter kan urskiljas i ledamöternas invändningar. CFV menade t.ex. att ”flygspaning är nödvändig för planläggning av *alla* operationer och *förebyggande* av strategisk *och* taktisk överraskning [förf. kursiv.]”.⁵⁰ CFV betonade alltså både strategiska och taktiska uppgifter. Kommittéledamot von Heland menade att spaningsflyget visserligen behövdes för den strategiska förvarningen men även hade ”betydelsefulla uppgifter under de fortsatta operationerna” genom att lämna underlag till de egna stridskrafterna. von Heland kritiserade särskilt indragningen av marinspaningsflottiljen F2.⁵¹

Överlag var dock CFV, den beryktade Bengt Nordenskiöld, mycket tydlig med att flygvapnet måste användas självständigt. Sverige måste dra lärdom av mindre länders misstag rörande flygstridskrafter under andra världskriget: dessa hade varit otidsenliga, omoderna och ”fått karaktären av *bivapen* [förf. kursiv.] till armén med spaning och samverkan på slagfältet som huvuduppgift”.⁵²

4.1.1.2. Planering

I en CFV-studie 1945 framhölls att ett väl organiserat spaningssystem med en central ledning utgjorde förutsättningen för en effektiv flygspaning.⁵³ Vidare menade CFV att ”de tidigare antydda specialuppdragen för land- och sjöstridskrafternas räkning (artillerieldledning, dimläggning och så vidare) förutsätta i regel luftöverlägsenhet. De tillhöra därför

⁴² Ibid., s.213.

⁴³ Ibid., s.223.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Wennerholm, 2005, s. 23.

⁴⁶ Regeringen, ”*Proposition nr 206 inför FB48*, Stockholm, 1948, s.494.

⁴⁷ Ibid., s.90.

⁴⁸ Ibid., s.56.

⁴⁹ Ibid., s.91.

⁵⁰ Ibid., s.25.

⁵¹ Ibid., s.90.

⁵² Ibid., s.25.

⁵³ Andersson, 2013, s.38.

verksamhetsområden, som oftast ligga utanför den i luften underlägsnes möjligheter”.⁵⁴ Eftersom svenska flygvapnet vid denna tid var kraftigt underlägset Sovjetunionen måste man då anta att CFV menade att dessa uppdrag åt marinen och armén inte var aktuellt.

I studien framgår även att marinen och armén ville ha egna spaningsförband för spaning i direkt anslutning till egna operationer, vilket dock begränsades av CFV till höst två förband för marinen och ett förband per milo till armén. I krig skulle även civila flygplan förstärka den marina stöduppgiften inom ramen för reservflygkåren.⁵⁵

CFV tvingades således att till del gå emot sin ovan beskrivna vilja och öronmärka ett visst antal krigsförband till taktiska spaningsuppgifter åt armén och marinen.

Krigsplaneringen under tidsperioden fokuserade endast på endast krigsfall II, anfall från öster.⁵⁶ Krigsmakten skulle genomföra en strategisk defensiv med ett segt djupförsvar, syftande till att fördröja fienden och samtidigt bevara svenska styrkor i stridbart skick. I ett sydligt alternativ skulle huvuddelen av flygvapnet nyttjas för att samverka med 3. armékåren i Skåne och med sjöstridskrafter. I det nordliga alternativet skulle flygvapnet samverka med 2. armékåren vid försvar av kärnområdet. Vidare skulle flygvapnet tillsammans med armén bekämpa luftlandsättningar mot mellersta Sverige.⁵⁷ Nyckelordet för den operativa försvarsplaneringen 1945-1950 (dvs. från ÖB:s perspektiv) var således ”samverkan”.

1951 utkom Taktiska anvisningar för spaningsförband (TAS 50) som reglerade hur flygspaningen skulle övas och nyttjas i händelse av ofred.⁵⁸ Skrivelsen inleds med följande, tydliga beskrivning av spaningsflygets användande och prioritering (samtliga kursiv. av förf.):

Vid ett krigs inledning skall vårt spaningsflyg (s-flyg) söka skapa *en allmän bild* över fiendens avsikter som underlag för vår *krigsmakts användning i stort*. Denna uppgift *måste* även under ett krig *hela förlopp* vara *huvuduppgiften* för vårt s-flyg. I *den mån det räcker till* för taktisk spaning i närmare samverkan med krigsmaktens *alla delar skall* detta *dessutom* kunna utföras. S-flyget *skall* därför vara utbildat för *allt slags spaning*. Reservflygkårens s-flyg har den *begränsade* uppgiften att spana vid kusterna [...] och – *sannolikt undantagsvis* – i landet vid luftlandsättning.⁵⁹

Skrivningen talar tydligt för att författaren/-arna ville ha en strategisk prioritering för spaningsflyget, och inte bara i krigets inledning utan under hela kriget. Huvuduppdragsgivaren för spaningsflyget var den som planerade ”krigsmaktens användning i stort”, dvs. Högkvarteret, och inte taktiska förband. Att CFV kände sig tvungen att klargöra denna prioritering i två tidsperspektiv (såväl inför som under ett krig) indikerar att det fanns ett frågetecken här, möjligen på grund av hur verksamheten bedrevs och diskuterades under andra världskriget.

När det gäller de taktiska uppgifterna var de enligt flygvapenledningen främst ämnade åt reservflygkåren. Dessa uppgifter är uttalat ”begränsade”, och man bör nog tolka den skrivningen som ”mindre kvalificerade” snarare än ”mindre numerärt” eftersom reservflygkåren trots allt i sin krigsorganisation var relativt stor. Uppgifterna skulle främst utföras som stöd för marinen, inte armén. Stödet för arméns inlandsförsvar, t.ex. i strid mot luftlandsättning, uttrycks vara ett undantag.

Samtidigt är det tydligt att författaren/-arna inte helt kunde friskriva sig från den taktiska spaningsuppgiften när det gällde vanliga spaningsförband, dvs. de kvalificerade

⁵⁴ Andersson, 2013, s.38-39.

⁵⁵ Andersson, 2013, s.39.

⁵⁶ Bengt Wallerfeldt, ”*Si vis pacem – para bellum: svensk säkerhetspolitik och krigsplanering 1945-1975*”, Stockholm, 1999, s.39.

⁵⁷ Wallerfeldt, 1999, s.51.

⁵⁸ Skrivelsen omnämns oftast som TAS 50 i senare officiella skrivelser trots att den officiellt utkom i mars 1951.

⁵⁹ CFV, ”*Taktiska Anvisningar för Spaningsförband (TAS) 1951*”, KrA bibliotekssamling, s.1.

spaningsdivisionerna utanför reservflygkåren. Man inleder med att klarlägga att endast ”i den mån det räcker till” skulle dessa uppgifter utföras, men eftersom ordet ”skall” och inte ”bör” används måste man tolka detta som att uppgiften trots allt *skulle* lösas – den gick inte att bortse från. Tydligare blir det i nästa mening där det fastslås att spaningsflyget ”skall vara utbildat för allt slags spaning”. Sammanfattningsvis fanns uppgiften taktisk spaning planlagt inte bara för reservflygkåren utan även för spaningsdivisionerna, men det var tydligt uttryckt att detta inte var prioriterat.

När det gällde samverkan med armén och marinen var detta enligt TAS 50 främst en fråga för krigets senare skeden.⁶⁰ Endast vid brådskande lägen *och* om normala ordervägar inte fungerade, kunde armé- och marinförbandschef direkt ställa behov om spaning till en spaningsdivisionschef. Dessa uppgifter skulle dock endast lösas ”om övriga *viktigare* [förf. kursiv.] uppgifter därigenom icke åsidosätts”.⁶¹

TAS 50 reglerade också vilken typ av spaning som avsågs när det gällde samverkan med andra försvarsgrenar. Nedanstående citat avser först armésamverkan, därefter marinsamverkan (samtliga kursiv. av förf.):

Spaningen avser att skaffa underlag för att bedöma de fientliga markstridskrafternas *verksamhet i stort* samt att finna lämpliga mål för flyganfall och vårt artilleri.⁶²

Spaningen avser att upptäcka om *invasion förberedes* genom tonnage- och truppsammandragning eller utföres samt att hålla reda på fiendens sjöstridskrafter *verksamhet i stort*.⁶³

Även i denna samverkansuppgift var alltså uppgifterna främst beskrivna som strategiska; det handlade om verksamhet i stort och invasionsförberedelser. Det är dessa begrepp som upptar det största textutrymmet och kommer först i meningarna. Endast i armésamverkansfallet nämns en tydlig direkt spaningssamverkansuppgift: artillerispaning.

Samverkan med marinen handlade om att lokalisera fientliga sjöstyrkor samt leda egna sjöstyrkor till radarkontakt. För havsövervakning fanns därför två huvudmetoder, dels den ”vanliga” övervakningen syftande till att klarlägga vad som skedde till havs, dels en särskild form kallad ”skyddspaning”.⁶⁴ Den sistnämnda syftade till att med radarutrustade S18 skydda egna sjöstridskrafter från taktisk överraskning och ansågs mycket effektiv. Att hjälpa Kustflottan att se över horisonten hade sedan tidigt 1900-tal varit helt nödvändigt ur marinens synvinkel.⁶⁵ Och särskilt kritiskt var läget under kalla krigets inledning då flottans taktiska djup var mycket begränsat, med ett territorialhav på endast 4 distansminuter, samt att såväl signalspanings- som radarmöjligheterna ombord var mycket begränsade.⁶⁶

Trots detta mycket tydliga behov från marinens sida uttrycktes på central flygvapennivå ett mycket vagt stöd. Endast ”*om* luftkrigsläget *och* materielläget medger det [förf. kursiv.]” skulle sådana uppgifter kunna lösas.⁶⁷

Inom ramen för marinsamverkan behöver även begreppet reservflygkåren nämnas. Förbandet inrättades som tidigare nämnts i samband med FB 48 för att ersätta det nedlagda marinflyget. Kåren innehöll sju spaningsgrupper med skolflygplan. Huvuduppgiften var spaning mot fientliga fartyg, främst ubåtar, och högst tre mil från svensk territorialvattengräns.

⁶⁰ TAS 1950, s.1.

⁶¹ Ibid., s.51.

⁶² Ibid., s.41.

⁶³ Ibid., s.43.

⁶⁴ Ibid., ”F11 tillägg maj 1955”.

⁶⁵ Gustaf von Hofsten & Frank Rosenius (red), ”Kustflottan”, Stockholm, 2016, s.298f.

⁶⁶ Magnus Haglund, ”Flottan och det kalla kriget”, Stockholm, 2014, s.12.

⁶⁷ TAS 1950, s.53.

Personaluppfyllnaden byggde på värnplikt och stor frivillighet vilket innebar att kvaliteten och uppfyllnaden hade sina begränsningar.⁶⁸

När det gäller samverkan med armén fanns liknade diskussion och här gällde det främst spaningen för artilleriet. Om detta sades i TAS 50: ”Artilleriflygning kan på grund av vår begränsade tillgång till s-flyg ej bli vanlig”.⁶⁹ Om denna uppgift överhuvudtaget skulle genomföras skulle den ske på order av lägst eskaderchef och utföras med kvalificerade flygplan av typ S 31 eller S 26, av vilka det fanns så pass få att uppgiften i praktiken troligen aldrig skulle kunna utföras.

Låt oss för en stund särskilt belysa fenomenet med arméns artilleriflyg då vän av ordning kan ifrågasätta om detta verkligen är en verksamhet kopplat till spaningsflyget. Som underlag för 1945 års försvarsbeslut genomförde artilleriofficeren vid A4 kapten Parlander en utredning om ett svenskt artilleriledningsflyg.⁷⁰ Parlander menade att bomb- och attackflyget endast i viss utsträckning kunde ersätta artilleriet, att den svenska terrängen krävde ovanifrånperspektivet för eldledning samt att hotet mot lätta flygplan överskattats. CFV Nordenskiöld vände sig dock emot detta, främst den sistnämnda slutsatsen: ”Om artilleriflygning nödvändigt måste ske, torde den bästa lösningen vara att utföra den med ensitsiga jaktspaningsplan [...]”.⁷¹ Trots att Parlander använde en stor mängd rapporter från andra världskriget som styrkte tesen om lätta flygplans effektivitet vände sig Nordenskiöld konsekvent sig emot detta.

En kompletterade arméutredning kom i oktober 1945 där baseringen för artilleriflyget föreslogs på en flygvapenflottilj istället för ett arméregemente samt att krigsförbanden skulle ingå i flygvapnet spaningsdivisioner. Detta i sig styrker tesen om att artilleriflyget av armén sågs som ett regelrätt flygspaningsförband. Flygplantypen var dock fortfarande lätt och obeväpnad vilket Nordenskiöld återigen inte kunde acceptera. Debatten fortsatte mellan Flygstaben och Artilleriinspektören under hela tidsperioden utan att beslut fattades.

Framväxten av artilleriflyget ger oss därmed en viktig insikt i argumentationen mellan de högsta företrädarna i armén och flygvapnet. Den visar också på arméns mycket envisa strävan efter att behålla en luftburen underrättelseinhämtningsförmåga som direkt kunde understödja taktiska förbands strid på marken.

Ett sista perspektiv på 40-talets diskurs kan fås genom att studera Birger Schybergs privata arkiv. Schyberg var en av spaningsflygets frontfigurer under tiden kring andra världskriget.⁷² Han skriver följande angående sin syn på hur flygspaningen skulle utvecklas (samtliga kursiv. av förf.):

”Nödvändigheten av att *centralisera* underrättelseväsendet framhålles såsom skäl för organisationen. Underrättelser, som erhållas av flygfotografier, skola av en *central* myndighet jämföras med de underrättelser, som på annat sätt erhållits. [...] Man torde emellertid böra söka en *medelväg och anpassning* efter läget, så att under mera *rörlig krigföring* kravet på *snabbhet* i första hand tillgodoses.”⁷³

Schyberg var en förespråkare för en i de högre staberna centraliserad flygspaningsledning, men verkar samtidigt ha insett att kraven på den rörliga krigföringen innebar ett krav på anpassning

⁶⁸ Andersson, 2013, s.177f.

⁶⁹ TAS 1950, s.55.

⁷⁰ Reichenberg i Per-Anders Lundström, ”Arméflygets historia”, Åsbro, 1997, s.143f.

⁷¹ Ibid., s.144.

⁷² Schyberg var bland annat F 11:s förste flottiljchef 1941-1945 samt eskaderchef för E4 1945-1951.

⁷³ Birger Schyberg arkiv, Luftkrigskonst och militär förvaltning, Volym 4, ”Fotografiärendas föredragning och handläggning vid staber och flygförband”, KrA.

av denna doktrin eftersom underrättelser måste kunna nå vissa mottagare i krigsmakten mycket snabbt.

4.1.1.3. Genomförande

När det gäller skarp verksamhet var ett av flygspaningens första skarpa efterkrigsuppdrag av specifik taktisk karaktär: minspaning på hösten 1945 åt C MDV på västkusten. Verksamheten beordrades av C E4.⁷⁴ Men de förmodligen mest signifikanta, skarpa spaningsuppdragen under perioden var av helt annan karaktär. För det första skedde de med de nyinköpta spaningsplan av typ S 31 Spitfire och J 26 Mustang som svarade upp mot den strategiska spaningens behov: hög hastighet, relativt god räckvidd och hög höjd samt mycket god kamerautrustning (särskilt inköpt från USA). För det andra var insatserna initierade från högsta nivå (minst CFV, dock var statsministern ej orienterad). Flygningarna genomfördes i slutet av 40-talet och in i början av 50-talet, mot strategiska mål i Sovjetunionen och innebar allvarliga gränskränkningar.⁷⁵

När det gäller övningsverksamheten lämnar primärkällorna (vilka främst utgörs av order från FS till E4 stab) en relativt samstämmig bild: interaktion mellan flygspaningen och armé- och marinförband var relativt omfattande under perioden. På förbandsnivå och under övningar stod helt klart den direkta samverkansmetoden i fokus snarare än självständigt uppträdande som strategisk flygspaningsresurs. ÖB beordrade taktiska samövningar redan under sommaren och hösten 1945 vilket innebar att spaningsförband avdelades för samverkan med Kustflottan och minsveparförband samt med en division ur 2. armén.⁷⁶ Samövningar skedde även vintertid, t.ex. 1948 tillsammans med såväl armén som marinen. Direkt marinsamverkan skulle bl.a. ske med flygspaningsförband i Stockholms och Karlskrona skärgård.⁷⁷ Under perioden var fortfarande systemet med flersitsiga spaningsplan dominant. Medan piloten svarade för flygningen var flygspanaren ansvarig för spaningen. Flygspanarna hämtades främst ur armén och marinen och ettåriga kurser genomfördes vid F11, F2, F3 och i enstaka fall vid F17.⁷⁸ Detta kan delvis kanske förklara varför samverkan mellan spaningen och armén och marinen verkar ha varit särskilt stark på förbandsnivå under denna tidsperiod.

I övningsverksamheten tillsammans med armén ingick även eldledning från flygplan, varvid en specifik utbildning genomfördes vid arméspaningsflottiljen F3, ArtSS och fältmässig basering på Hagshult krigsflygfält. Under utbildningen genomfördes direktsamverkan mellan C F3 och C ArtSS. Erfarenheterna från övningen verkar ha fått goda resultat på förbandsnivå men utvecklingen blev som ovan nämnts en stridsfråga mellan i första hand artilleriet och den centrala flygvapenledningen.⁷⁹

Även med marinen övades direktsamverkande flygspaning, såväl mot fartyg som ubåtar. 1946 begärde CM ett svar av CFV hur uppgiften skulle lösas.⁸⁰ Exempelvis önskade flottan stöd med visuell identifiering av mål som upptäckts av egna fartyg på radar. Samtidigt som den flygande eldledningsuppgiften för fartyg i framtiden minskade, fanns ett behov av eldledning för kustartilleriets nya kustrobot Rb 315K. I en skrivelse från C E4 till CFV i februari 1950 klarlades att E4 stöd till denna verksamhet skulle bli mycket begränsat. Enstaka fartyg kunde inte lägesbestämmas utan endast mot större invasionsflottor var denna typ av uppgift relevant. C E4 menade dessutom att antalet spaningsplan var så pass lågt att denna typ av uppgift inte

⁷⁴ Fjärde flygeskadern, Serie B II, Eskaderorder och eskaderstabsorder 1945-1960, "Esko 3 13/10 1945", KrA.

⁷⁵ Andersson, 2013, s.48ff.

⁷⁶ Fjärde flygeskadern, Serie E III, vol 5, Ankommande order, "FVO B45", KrA

⁷⁷ Fjärde flygeskadern, Serie E III, vol 5, Ankommande order, "FVO B126", KrA

⁷⁸ Fjärde flygeskadern, Serie E III, vol 4, Ankommande order "FVO B26", "FVO B37", KrA

⁷⁹ Se vidare om policy nedan.

⁸⁰ Andersson, 2013, s.48.

borde få någon prioritet.⁸¹ Sammanfattningsvis finns det inget i källorna som tyder på att flygspaningen genomförde eldledningsövningar med marinen på samma sätt som man gjorde med armén.

På lägre stabsnivå (E4 stab) inriktades övningarna liksom på förbandsnivå framförallt på samverkan med andra försvarsgrenar. Stabsofficerare skickades från eskaderstaben till andra försvarsgrenar som samverkansofficerare, troligen för att möjliggöra den direkta samverkansmetoden.⁸² Ett av många exempel är i maj 1948 då blivande C E4 Åke Mangård deltog i Chefen för arméns fältövning i Örebrotrakten.⁸³ Likaså kom officerare ur armén och marinen till E4 stab för växeltjänstgöring.

På eskaderstabsnivån märks dock samtidigt även en ambition till mer självständigt uppträdande. E4 eskaderövning 1950 syftade till att vinna ytterligare erfarenheter beträffande metoder för och organisation av central spaningsledning.⁸⁴ Flygspaningens målval verkar främst ha varit av strategisk karaktär, såsom hamnar och järnvägsförbindelser, men rapportering skulle även prövas genom ”Prov Spakod”.⁸⁵ Spaningskod var en enkel krypteringsmetod för att kunna talrapportera spaningsresultat i luften direkt till uppdragsgivaren på marken eller till sjöss. Att spakod nämns i samband med eskaderövning indikerar att direkt spaningssamverkan accepterades som övningsändamål även på eskaderstabsnivå.

Eskaderstaben anordnade även beredskapsövningar och inspektioner. I en av dessa 1950 fick F11 order från C E4: ”Sverige är i krig med Sovjetunionen. Katastrofdivisioner utspana snarast möjligt om invasion mot Sverige igångsättes från Baltikum och norra Tyskland”.⁸⁶ Denna uppgift andas helt klart strategisk och självständig karaktär och rapporteringen troligen i första hand avsedd för ÖB.⁸⁷

4.1.1.4. Resultat

Sammanfattningsvis konstateras att frågan rörande taktisk eller strategisk inriktning av flygspaningen har identifierats inom samtliga tre klasser.

De politiska **policydokumenten** karaktäriserades av nedrustning och en defensiv doktrin som talade för djupförsvaret med armén i huvudfokus. Bortsett från nedrustningsfrågan delade ÖB denna defensiva doktrin, inklusive ett spaningsflyg vars roll var nedtonad, reducerad och defensiv. Med tanke på den defensiva strategin, där *samverkan* mellan försvarsgrenarna stod i fokus från såväl ÖB som försvarsministern, kunde CFV inte upphöra med de taktiska spaningsuppgifterna åt marinen och armén även om flygvapnet ställning som självständig försvarsgren stärktes betydligt i övrigt.

Resultatet från policynivån avspeglar sig även i de **planeringsdokument** som undersökts. Krigsplaneringen utgick visserligen ur CFV perspektiv från ett centralt styrt spaningsflyg som till största delen skulle användas för ÖB:s behov. Men armén och marinen hade fortfarande så kritiska behov av taktisk flygspaning att CFV ändå tvingades avdela resurser för detta och i arméns fall var behovet så starkt att ÖB i princip ”körde över” CFV och tillät ett särskilt ”arméspaningsflyg” (artilleriflyget) att växa fram. För att lösa marinens behov beslutades en om reservflygkår som likt arméflyget – men med lägre kvalitet – skulle överta delar av de taktiska samverkansuppgifterna.

Genomförandeverksamheten med sina övningar innehöll framförallt taktiska uppgifter som stöd åt marinen och armén. Mot slutet av perioden påbörjades dock en omfokusering mot en

⁸¹ Fjärde flygeskadern, ”Pärm Koncept 1945-1950”, E4 hemliga arkiv, KrA.

⁸² Fjärde flygeskadern, Serie B II, Eskaderorder och eskaderstabsorder 1945-1960, ”FVO B45”, KrA.

⁸³ Fjärde flygeskadern, Serie E III, vol 6, Ankommande order, ”FVO B35”, KrA.

⁸⁴ Fjärde flygeskadern, *Pärm E4 eskaderövning 1950*, KrA.

⁸⁵ Fjärde flygeskadern, Serie E III, vol 6, Ankommande order, KrA.

⁸⁶ Fjärde flygeskadern, ”Pärm Koncept 1945-1950”, E4 hemliga arkiv, KrA.

⁸⁷ Ibid.

centralt styrd spaningseskader där det strategiska övningsinslaget var mer tydligt, åtminstone på högre stabsnivå. Detta visade sig också i den skarpa verksamheten som leddes direkt av CFV: denna var till mycket stor del av strategisk karaktär, åtminstone kring slutet av tidsperioden.

4.1.2. Tidsperiod 1958–1967

Under 1950- och 60-talen fortsatte den i FB48 inslagna vägen med en defensiv strategi vilket för flygvapnet främst innebar ett starkt luftförsvar. Men i förarbetena till 1958 års försvarsbeslut sker också ett trendbrott: krigsmakten skulle även bygga upp en viss offensiv förmåga och här skulle flygvapnet få en central roll. ÖB föreslog utifrån råd av bland annat CFV att sjömålsbekämpningsuppgiften skulle övertas av flygvapnet på bekostnad av marinen: ”En förstärkning av attackflyget har [...] föreslagits under det att övervattensstridskrafterna i viss mån fått en mindre framskjuten plats”.⁸⁸

Genom införandet av flygplanet A 32A Lansen och sjömålsrobot 04 fick Sverige en offensiv attackförmåga vars betydelse skulle hållas högt inom flygvapnet under hela krigets diskurs. Även förmåga att bära atomvapen började utvecklas under 50-talet.⁸⁹ Attackflyget skulle kunna sättas in såväl utanför landgränsen som inom egna gräns- och kustområden.⁹⁰

Ledningsmässigt kom det offensiva attackflyget att samlas i den första flygeskadern (E1) vilken utvecklades relativt snabbt till att bli ett fristående förband direkt under ÖB, vilket skulle visa sig vara klokt i framtida avvägningsfrågor. När ledningsorganisationen successivt förändrades i slutet av 50-talet och samtliga försvarsgrenschefer fick lämna ifrån sig det operativa ansvaret till de nyupprättade militärbefälhavarna, lyckades flygvapnet behålla E1 som en unik flygvapenresurs direkt underställd ÖB ända fram till början av 1990-talet. Övriga eskadrar upplöstes efterhand och förbanden i dessa – inklusive spaningsflygförbanden – kom därefter att bli utsatta för en resursdiskussion mellan militärbefälhavare, sektorchefer och flygledningen i Högkvarteret. Detta i samma tid som socialdemokraterna inledde den flera decennier långa period av försvarsnedskärningar som skulle bestå fram till våra dagar.

4.1.2.1. Policy

Under perioden skedde flera försvarsbeslut varav FB58, och i synnerhet dess förarbeten, är mest intressant att studera ur denna uppsats perspektiv. ÖB menade i sina utredningar inför FB58 att flygstridskrafterna främst skulle användas för anfall mot invasionsföretag och luftförsvar; dvs. luftmaktsstrategin var till huvudsak defensiv.⁹¹ Dock poängterades vikten av att inte låsa fast sig. Ingen angreppsmetod ansågs som mer sannolik än den andra: ”Krigserfarenheten visar, att det är farligt att inrikta försvaret efter bestämda antaganden om fienden [...]”.⁹² Såväl mark-, kust- som luftinvasion nämndes som möjliga angreppsmetoder och även i övre Norrland. Dock antydde att de sovjetiska resurserna för kust- och luftinvasion var begränsade. Vad avsåg WP landstigningstonnage måste ”detta följas med stor uppmärksamhet”, vilket indirekt kan tolkas som en strategisk uppgift för underrättelsetjänsten och därmed även för flygspaningen.⁹³

Det kanske viktigaste inslaget i ÖB:s utredningar var att den svenska luftmaktsdoktrinen nu även fick en offensiv dimension. Attackflyget föreslogs överta ytstridsfartygens roll som det viktigaste offensiva verkansmedlet i sjöstriden.⁹⁴ Avvägningsmässigt innebar det ett hårt slag

⁸⁸ Överbefälhavaren, ”ÖB 54”, 1954, s.353.

⁸⁹ Tommy Pettersson, *Med invasionen i sikte – En beskrivning och analys av flygvapnets luftoperativa doktrin 1958-1966*, D-uppsats Försvarshögskolan, 2008.

⁹⁰ Wennerholm, 2005, s.71.

⁹¹ Överbefälhavaren, ”Alltjämt ett starkt försvar”, 1954, FB58-material, Anna Lindhbiblioteket, s. V:14.

⁹² ”ÖB utredning 1957” i tidsskriften ”Kontakt med Krigsmakten”, FB58-material, Anna Lindhbiblioteket, s.288.

⁹³ *Ibid.*, s.290.

⁹⁴ *Ibid.*, s.298f.

mot flottan som förlorade en stor del av den nyanskaffningsplan om moderna ytstridsfartyg som redan tagits fram. Även den marina utvecklingen av sjömålsrobotar avstannade till förmån för flygvapnets.⁹⁵

ÖB angav att spaningsflyget skulle utspana ”av fienden mot oss riktade företag” och attackflyget skulle vara berett att förutom sin medverkan i invasionsförsvaret ”anfälla särskilt betydelsefulla mål i övrigt”.⁹⁶ Dessa ”särskilt betydelsefulla mål” exemplifierade ÖB såsom ”[mål] utanför landgränsen” i form av förbindelser, underhållsanstalter, baser och ledningsorgan. Vid ett angrepp skulle fienden bekämpas ”redan utanför vår kust och landgräns”.⁹⁷ Dessa skulle bekämpas genom attackflyg, markrobotar och jägarförband.⁹⁸ Underrättelseinhämtning för att stödja sådana operationer skulle med all säkerhet kräva stora resurser av strategisk flygspaning.

Nyckelelementet i den offensiva strategidiskursen var naturligtvis – om än outtalat – det svenska införskaffandet av atomstridsmedel. 1957 års förslag var tydligt med att ett sådant införskaffande krävdes för att ”krigsmakten på lång sikt skall ha tillräcklig effekt”.⁹⁹ Flygvapnet hade varit en av de största förespråkarna för detta vapen och såväl A 32 Lansen som det aldrig fullbordade A 36 var framtagna för att bära atombomber.¹⁰⁰ Man får anta att insättande av svenska atomvapen främst avsågs ske *utanför* svenskt territorium, vilket talar för behovet av en strategisk snarare än taktisk flygspaning.

Som ovan nämndes fanns dock i grunden ett defensivt och gränsnära perspektiv där mark- och kustartilleriförband i samverkan med flygstridskrafter skulle upprätthålla ett invasions och -ytförsvaret utifall att fienden bröt igenom det mer perifera, offensiva försvaret.¹⁰¹ Detta perspektiv delades även av Chefen för armén (CA) som menade att det är ”styrkorna på marken som avgör var gränsen kan sättas för en angripares framryckning” och att strategin därför borde fokusera på ett avgörande ”inom invasionsområdena”. CA menade också att ”stöd åt markstridskrafterna ges bäst av flygstridskrafter, som snabbt kan insättas mot invasionsstyrkor både till sjöss och land”. Detta kan förstås som att anfall mot invasionsföretag till sjöss och på djupet visserligen var nödvändigt men resurserna borde ändå dimensioneras och prioriteras för de gränsområden där egna markstridskrafter mötte fienden för det var där som avgörandet skulle ske.

Såväl de defensiva som offensiva faserna i strategin byggde på ett viktigt grundantagande: att hjälp utifrån skulle anlända. ÖB slog fast att de svenska resurserna inte skulle räcka till under en längre tids krig och att ”vår strategi därför måste inriktas på att skapa betingelser för att understödjas av stater som finna det förenligt att med sina intressen bistå oss.”¹⁰² Även Försvarsberedningen fastslog att förberedelser erfordrades; en del hade redan gjorts medan annat kunde göras.

I den hemliga versionen av ÖB:s utredning uttrycktes att det enda bistånd som kunde förväntas snabbt var strategiska bombinsatser. Målvalen för dessa utvecklades i en av Försvarsberedningens föredragningar 1956: atomvapeninsats mot överskeppningsstyrkor, kommunikationsbekämpning *bakom* ryska linjer, flygbaser och marina baser och kommunikationer till dessa (t.ex. Murmansk järnväg).¹⁰³

⁹⁵ Rosénus (red), 2016, s.154ff.

⁹⁶ Överbefälhavaren, 1954, s. V:13.

⁹⁷ ”ÖB utredning 1957” i tidsskriften ”Kontakt med Krigsmakten”, s.327.

⁹⁸ Ibid., s.299.

⁹⁹ Ibid., s.325.

¹⁰⁰ Tommy Pettersson, ”Med invasionen i sikte”, Stockholm, 2009, s.69ff.

¹⁰¹ Med ytförsvaret avsågs främst hemvärns- och lokalförsvarfsförband.

¹⁰² Regeringen, SOU 1994:11, s.83.

¹⁰³ Ibid., s.85.

Om man adderar ÖB:s strategi om att ”skapa betingelser” för att få understöd och att västerländska bombinsatser var det troliga verkansmedlet, kan man indirekt dra slutsatsen att svenskt, strategiskt flygspaningsunderlag mot prioriterade mål för västmakternas flyginsatser samt för egna atomvapen var en prioriterad uppgift för flygspaningen under tidsperioden.

Till policykategorin kan även läggas en större flygspaningsutredning som genomfördes 1958. Orsaken var bland annat ombeväpningen till det nya spaningsplanet S 32C Lansen och behov av att definiera ny kamerautrustning, men framförallt framhölls behovet av att analysera vilka uppgifter som spaningsförbanden skulle lösa.¹⁰⁴ Detta trots att en liknande utredning genomförts bara tre år tidigare, där man fastslagit att spaningsflygets huvuduppgift fortfarande var att stödja krigsledningen med läget i stort (dvs. strategisk spaning mot fiendliga flygfält, hamnar osv.).¹⁰⁵ Förutom införandet av nytt spaningsflygplan är det möjligt att aktuella övningserfarenheter framtvingade denna nya utredning, vilka hade ifrågasatt spaningsflygets uppträdande på djupet.¹⁰⁶

Inom utredningen gjordes en specialstudie gällande kustinvasion. Här drogs slutsatsen att det var mest ”naturligt och ekonomiskt” att tilldela spaningsflyget uppgiften att ge en bild av fiendens dispositioner i stort och då främst framskjuten spaning mot basområden.¹⁰⁷ Detta trots övningserfarenheterna samma år som alltså ifrågasatt realismen i sådana uppgifter. Två år senare förstärkte C F 11 sin mening i en rapport, där han menade att S 29C visst kunde nå samtliga hamnar vid Östersjökusten och inte bara det, utan även 20-30 km innanför kusten.¹⁰⁸ Utredningen, som till stor del genomfördes av F 11-personal, kom därför att befästa 1955 års utredning och huvuduppgiften förblev strategisk.

4.1.2.2. Planering

Trots flygvapnets strävan under 40- och 50-talen efter en mer renodlad och centralt styrt flygspaning var läget 1961 det motsatta. Spaningsdivisionerna lydde nu under respektive eskaderchef men det fanns inte längre någon specifik spaningseskader eller spaningsflottilj direkt underställd CFV.¹⁰⁹ Senare under 60-talet, efter att miloorganisationen införts fullt ut, flyttades dessutom spaningsledningen från flygvapnet till MB. Möjligen var det därför som 60-talets TAS redan i sina två första stycken mycket tydligt klarade ut vad spaningsflyget skulle användas till (samtliga kursiv. av förf.):

”Flygspaningens huvuduppgift är att *ge högkvarteret* en bild av motståndarens *dispositioner i stort*. I den omfattning *som huvuduppgiften medger*, skall spaningen *dessutom* förse våra armé-, marin och flygstridskrafter med de underrättelser om fienden, *som erfordras för deras verksamhet*”.¹¹⁰

Divisionernas spaningsmål utpekades ligga ”inne i hans land”, ”i hans kustband” eller ”till sjöss”. Det nämns således inget om svenskt territorium. Reservflygkårens spaningsmål å andra sidan utpekades ligga i kustbandet och huvudsamverkanspart var marindistriktet.¹¹¹ Dessa målskrivningar påminner om TAS 51 men är ändå betydligt mer av strategisk karaktär. I TAS 61 nämns väldigt lite om direkt understöd till övriga försvarsgrenar och då i synnerhet armén.

¹⁰⁴ Fjärde flygeskadern, ”Spaningsutredningen 1958”, E4 hemliga arkiv, KrA.

¹⁰⁵ Andersson, 2013, s.82.

¹⁰⁶ Utvecklas i kapitlet 4.1.2.3. Genomförande.

¹⁰⁷ Fjärde flygeskadern, ”Spaningsutredningen 1958; Specialstudie över kustinvasion och flygspaning däremot”, E4 hemliga arkiv, KrA.

¹⁰⁸ Andersson, 2013, s.106.

¹⁰⁹ Andersson, 2013, 109ff.

¹¹⁰ CFV, ”Taktiska Anvisningar för Spaningsförband (TAS) 1961”, KrA bibliotekssamling, kap 1.

¹¹¹ Ibid.

Krigsfallsordern angav i enlighet med spaningsutredningen och TAS att krigsuppgifterna i första hand var strategiska och endast i den mån övriga uppgifter medgav, understöd åt övriga flygvapnet, armén och marinen. Krigsfallsorderns utgångsgruppering innebar därmed att Norrland inte fick någon division med det modernaste spaningsflygplanet S32C Lansen utgångsbaserad trots att man ville det.¹¹²

Trots ovanstående fokus på strategiska uppgifter ökade ändå stödet till taktiska chefer vid 60-talets mitt vilket nästa kapitel ska visa. En möjlig bidragande orsak kan ha varit regionaliseringen av den militära befälsorganisationen. I ett remissvar från F11 till CFV angående flygvapnets uppträdande i krig anges i första meningen att: ”Flygspaningens huvuduppgift är att inhämta sådana underrättelser om angriparen, som är av betydelse för såväl ÖB som de regionala chefernas dispositioner i stort av våra stridskrafter.”¹¹³ Jämfört med TAS 61 nämns således både den strategiska och operativa nivån i huvuduppgiftsmeningen. Längre fram i remissen framgår dock fortfarande friskrivningsklausulen rörande stöd till lägre ledningsnivåer: ”i den mån som medges”.

Ytterligare en indikation på att direkt spaningssamverkan återigen dök upp i planverken vid denna tid återfinns i en skrivelse inom ramen för utvecklingen av flygplan 37 Viggen. Här finns ett flödesschema som beskriver ”armétaktisk spaning, kapacitet avdelad”; ett typfall som användes då spaningsinformation snabbt måste nå uppdragsgivaren, i skrivelsens fall en arméfördelningschef. Flödesschemat i skrivelsen beskriver hur MB avdelar två flygplan i mycket hög startberedskap som efter startorder snabbt kan genomföra sitt uppdrag och vid behov även rapportera i luften till fördelningschef eller MB.¹¹⁴

Avslutningsvis är det värt att nämna att spaningsflyggruppernas krigsplanering stärktes under denna tidsperiod. Eskadernivån önskade att utbildningen inte skulle vara centraliserad utan istället bedrivs ute på spaningsförbanden för att höja tempot vid mobilisering. Spaningsutredningen motsatte sig initialt men fick sedan ge med sig. Dessutom erhöles nya, modernare flygplan i form av Sk 60 samt enbart fast anställd personal.¹¹⁵ För att ytterligare öka den marina flygspaningsförmågan infördes helikoptrar i samband med FB58, primärt för ubåtsjakt och transporter men under 60-talet infördes även en ytspaningsförmåga i samband med nya helikoptersystemet Hkp 4B Vertol.¹¹⁶ Marinen intog därmed samma linje som armén redan gjort med sitt artilleriflyg.

4.1.2.1. Genomförande

När det gäller skarp verksamhet var läget i Nordeuropa under denna tidsperiod relativt incidentfritt, bortsett från de dolda transporter med militär materiel som Sovjetunionen genomförde till Kuba via bland annat Östersjön. Här nyttjades spaningsflyget för strategiska uppgifter (sannolikt fotospaningsföretag för att utbyta strategiska underrättelser med USA) men några mer detaljerade källdokument rörande denna verksamhet har inte funnits.

I samband med Kubakrisen formaliserades dock spaningsincidentberedskapen.¹¹⁷ Uppgifterna var havsövervakning och identifiering och resultatet skulle rapporteras till Fst/und, berört marinkommando och FRA. Syftet med verksamheten var således till två tredjedelar av strategisk karaktär; att stödja strategisk förvarning och skapa kunskap om hur WP

¹¹² Andersson, 2013, s.111.

¹¹³ F11, Stabsavd, Serie FI, Avg och ink skr, 1952-1968, vol 1, ”Reglemente för flygvapnets uppträdande i krig (FUK), 29/3 1967”, KrA.

¹¹⁴ F11, Stabsavd, Serie FI, Avg och ink skr, 1952-1968, vol 1, ”Markbearbetningssystem Ug 37s, 10/10 1966”, KrA.

¹¹⁵ Andersson, 2013, s.184f.

¹¹⁶ Rosénus (red), 2016, s.334.

¹¹⁷ Andersson, 2013, 116.

sjöstridskrafter uppträdde. Men en tredjedel av rapporteringen gick trots allt direkt till marinens taktiska verksamhet för att stödja marin inhämtning och sjökontroll. Incidentverksamheten var således liksom övningsverksamheten tudelad i sitt syfte.

Som tidigare nämnts genomfördes 1958 en flygvapenövning samt eskaderövning som visade att de strategiska spaningsuppgifterna på djupet sannolikt var för ambitiösa. Uppgifterna måste anpassas till flygplanens aktuella prestanda. Spaningsmålen borde enligt övningsrapporterna ligga utanför fientlig jakts täckningsområde, vilket innebar att vissa mål på sovjetiskt eller av WP kontrollerat territorium inte kunde nås.¹¹⁸

Flygvapenövningarna under perioden innehöll ur spaningsflygets synvinkel i huvudsak strategiska uppgifter. Under FVÖ 59 övades offensiva attackföretag på djupet, dvs. inne på fientligt territorium. Gotland med dess västkust symboliserade Baltikum. FVÖ 63 genomförde endast attackanfall, och därmed spaningsföretag, mot en stor landstigningsflotta på havet spelad av marinen. Detta ska jämföras med övningsscenariorna under föregående och nästkommande tidsperioder, som till huvudsak var på svensk mark och mer defensiva.¹¹⁹

Vad gäller förbandsövningsverksamheten med armén varierade erfarenhetsrapporterna. Under en eskaderövning 1959 där armén understöddes var resultatet att direkt spaningssamverkan fungerade dåligt och att riskerna var för stora. Men under en gemensam armé- och flygvapenövning under andra hälften av 60-talet erhöles motsatt resultat: spaningsrapporter kunde snabbt levereras och ögonspaning fungerade bra mot motoriserade och vägbundna förband (vilket de sovjetiska men sämre mot grupperade. Det visade sig också att man fick bättre resultat när piloterna talrapporterade direkt till arméförbanden eftersom spaningsstaberna inte hade fungerande samband mellan varandra.

Ett exempel på sådan övningsverksamhet var arméfältövning 1960 (AFÖ 60) i Västergötland där syftet var att öva direkt spaningssamverkan med arméförbanden och i vissa lägen även anfallsfoto för E1. Särskilda försök med spaning mot armémål skulle ske i samverkan med FOA.¹²⁰ Särskilt viktigt var att öva samverkan mellan arméstridskrafternas lednings- och underrättelseorgan och flygspaningen. Nya rapportformulär och direktrapportering från luften övades.

Ett annat exempel var övningen FTÖ/63 som syftade till spaning mot armémål i samverkan med attackförband och brigadstab. Även här övades rapportering i luften och flygbilder som skulle användas för armébrigaden skickade med sambandsflyg för nedkastning på ett förberett stråk. Även artilleriflyg och helikoptrar nyttjades under övningen.¹²¹

Samverkan mellan Kustflottan och spaningsflyget intensifierades under 1950- men framförallt under mitten av 60-talet och framåt.¹²² Såväl strategiska som taktiska uppgifter övades. Under en eskaderövning 1955 representerade spaningsområdet ett strategiskt målområde på baltiska kusten. Under en annan övning samma år övades direkt spaningssamverkan med flottan och man drog slutsatserna att ett låghöjdsuppträdande fungerade mycket bra. Noggrannheten i

¹¹⁸ Andersson, 2013, s.102.

¹¹⁹ Pettersson, 2009, s.107f.

¹²⁰ F11, Stabsavd, SerieB III, Flottiljorder B H, 1955-1967, vol 1, FljO nr BH1, 17/6 1960 "Förberedande order för F11 i deltagande AFÖ/60 och MKV KÖ/60", KrA.

¹²¹ F11, Stabsavd, SerieB III, Flottiljorder B H, 1955-1967, vol 1, FljO BH1, 4/3 1963 "Kompletterande bestämmelser för deltagande i FTÖ/63", KrA.

¹²² Opublicerat, CD-skiva överlämnat från F11 museum.

inrapporterade sjölägen var bra och det fanns endast mindre sambandsproblem mellan flygplan och fartyg.¹²³

Effektiva rutiner för direktrapportering till flottan utvecklades, främst som stöd till ubåtar men även till ytattacken som hade behov av snabba flygspaningsrapporter. Flygplanen rapporterade under återflygningen på s.k. C-metod vilket innebar radiosignalering utan svar. Utsedda radiostationer iland avlyssnade rapporten och vidarebefordrade till ubåtsledningen/örlogsbasstaben. I gynnsamma fall kunde också ytattacken till sjöss ligga på medhörning och således avlyssna spaningsrapporterna direkt.

1954 hade efter en mycket långdragen debatt mellan armén och flygvapnet beslut fattats om att införa utbildning för artillerieldledning från flygplan. Till slut hade det varit amerikanska erfarenheter från Koreakriget som fått Kungl Majestet att gå på arméns linje.¹²⁴ 1960 utökades verksamheten till att även införliva underrättelsetjänsten genom Fst/Ft och Arméns fotoskola. Kamerautrustning fördes ombord på flygplanen och bilder togs nu inte bara för eldledning och maskeringskontroll av egna arméförband utan även för underrättelsetjänstens behov.¹²⁵

I ett opublicerat material från F11 som författaren till denna uppsats fått sig tilldelat, finns en personlig redogörelse från ledande officerare vid flottiljen. I denna framgår bland annat vilka uppgifter som spaningsflyget från 60-talet och framåt de facto utförde (under övningar) och skulle utföra (i krig):

Spaningsflyget skulle tillgodose ÖB/MB underrättelsebehov om fienden avseende:

Invasionsförberedelser: Ansamling av trupp, landstigningstonnage och skyddsfartyg i hamnar. Ansamling av trupp, transportflygplan, helikoptrar på flygfält.

Läget till sjöss: Avvikelser från "normalbilden", förekomst av överskeppnings-, raidföretag.

Dessutom i andra hand:

Samverkan med attackflyg: Målangivning av attackvärldiga mål till sjöss till anflygande attackförband genom "rapportering i luften", anfallsfoto mot landmål, resultatfoto efter attackanfall.

Samverkan med sjöstridskrafter: Målangivning till sjöss genom "rapportering i luften".

Brohuvuden: Lokalisering av fientlig trupp, artilleri- eller luftvärnställningar, radarstationer och fiendens framryckning längs vägar. "Rapportering i luften" till arméförband kunde förekomma.¹²⁶

Här kan man alltså konstatera att flygspaningen dels löste strategiska uppgifter, dels taktiska som stöd till armén och marinen. Man kan också konstatera att de taktiska uppgifterna beskrivs mycket fylligare här än vad de gjorde i de centrala styrdokumenterna (främst TAS), vilket talar för att armén och marinens behov verkligen hade stort gehör av de som genomförde verksamheten.

En sista erfarenhet av övningsverksamheten med direkt spaningsverkan får vi av en av flygspaningsverksamhetens nestorer vid denna tidpunkt, major Brycker vid F11. Han skriver i en erfarenhetsrapport 1967 efter övning "Östen" i samverkan med MB Ö:

"Flygspaning kan insättas mot förberedda mål ca 5 min efter beställning, ögonspaning med höga farter från gryningens början till skymningens slut kan ge värdefulla underrättelser, sammanfattande rapport från ögonspaning kan nå beställaren inom 5 min efter upptäckt om

¹²³ F11, "Sammanställning av erfarenheter rörande F11 deltagande i tillämpningsövningar inom luftförsvaret sommarhalvåret 1955", F11, Stabsavd, Serie FI, Avg och ink skr, 1952-1968, vol 1, KrA.

¹²⁴ Lundström, 1997, s.155.

¹²⁵ Ibid., s.245.

¹²⁶ Opublicerat, CD-skiva överlämnat från F11 museum.

lämplig radioutrustning disponeras, samverkansofficerare ur armén i spaavd är oundgängligen nödvändigt.”¹²⁷

Slutsatsen av dessa försök under 60-t var att ögonspaning verkligen kunde ge värdefullt resultat, även i höga farter, och insatser kunde genomföras snabbt och flexibelt. En befattningshavare på Flygstaben antecknade i en övningsrapport: ”Vi *kan* men vi *lovar* inget” och man kan tänka att detta sammanfattar hela diskursen: att genomföra direkt spaningssamverkan med markförbanden var fullt möjligt och kanske till och med fullt realistiskt men det stämde inte överens med den sedan 40-talet inprogrammerade doktrinen: flygspaningen var strategisk!¹²⁸

4.1.2.2. Resultat

Sammanfattningsvis konstateras att frågan rörande taktisk eller strategisk inriktning av flygspaningen har identifierats inom samtliga tre klasser.

Den politiska och militärstrategiska diskussionen på **polycynivå** var tudelad. Å ena sidan förstärktes den sedan tidigare inslagna doktrinen med strategisk defensiv där flygvapnet – inklusive dess flygspaning – skulle understödja armén och marinen. Denna syn förespråkades av ÖB och armén. Men å andra sidan, och betydligt tydligare än under tidigare tidsperiod, fanns en offensiv luftmaktstrategi där en strategisk flygspaning var ett av grundfundamenten. Denna strategi drevs tydligt av flygvapnet och verkar även ha fått visst gehör hos ÖB. Åtminstone påverkades den politiska nivån så pass mycket att den offensiva inriktningen fastslogs i termer av försvarsbeslut.

I **planeringsdokumenten** märks flygvapnets offensiva och självständiga strävan tydligt i början av tidsperioden. Men i och med att atomvapenutvecklingen avstannar och militärledningen decentraliseras övergår skrivningarna till ett mer ”både-och-perspektiv” under slutet av tidsperioden. Att även flygvapnet genom CFV Axel Ljungdahl svängde i atomvapenfrågan 1960 är en intressant reflektion.¹²⁹

I **genomförandeverksamheten** märks ett strategiskt fokus i flygvapnets egna övningar medan man i övningar med andra försvarsgrenar anammade ett mer understödjande perspektiv. Samverkan med både armén och marinen intensifierades under tidsperioden och metoder för direkt spaningssamverkan utvecklades. Samtidigt ökades kapaciteten hos de förband som särskilt utvecklats och avdelats för denna uppgift: artilleriflyget för armén och reservflygkåren för marinen.

4.1.3. Tidsperiod 1980–1991

Under slutet av 70-talet förändrades de operativa behoven något i riktning mot ett försvar som med större effekt skulle kunna motstå det strategiska överfallet. Likaså sattes ett större fokus på försvaret av övre Norrland, något som tidigare inom flygvapnet främst behandlats som sekundär riktning.¹³⁰ ÖB:s förarbeten till 1982 års försvarsbeslut innebar för flygvapnet främst en satsning på luftförsvaret och flygbassystemet.¹³¹ Flygvapendoktrinen var således återigen uttalat defensiv och hade så också varit i praktiken alltsedan början av 70-talet. Faktorer såsom att utvecklingen av svensk kärnvapenförmåga avvecklats, att det kalla kriget börjat svalna och att kraftiga reduceringar av försvarsekonomin blivit ett återkommande inslag i försvarsbesluten hade säkert spelat roll i detta.

¹²⁷ F11, Stabsavd, Serie FI, Avg och ink skr, 1952-1968, vol 1, ”Slutlig rapport över ”Försök med taktisk samverkan mellan armé- och flygspaningsförband”, 28/12 1967”, KrA.

¹²⁸ Andersson, 2013, s.136.

¹²⁹ Pettersson, 2009, s.70. Ljungdahl var inledningsvis för kärnvapenanskaffning men svängde i frågan 1960. Först 1965 svängde även ÖB i frågan.

¹³⁰ Flygvapennytt nr 3 1980.

¹³¹ Ibid.

Minskande försvarsbudget i samband med stegrande utvecklingskostnader för ny teknik innebar att ett nytt multirollflygplan beslutades och utvecklades under tidsperioden: JAS 39 Gripen.

4.1.3.1. Policy

Under undersökningsperioden genomfördes två försvarsbeslut. FB 1987 innebar inga förbandsnedläggningar eller andra avgörande beslut av policykaraktär. FB 1982 innehöll däremot fyra aspekter med bäring på denna uppsats frågeställning.

För det första genomfördes en ekonomisk och resursmässig neddragning av totalförsvaret. Personalmängden skulle minskas med nästan 6 000 personer vilket var lika mycket som under hela 1970-talet. Budgetnedskärningarna påverkade alla försvarsgrenar, inklusive flygvapnet, även om flygstridskrafterna totalt sett blev en vinnare pga. JAS-projektets stora budgetpost.

I en konsekvensanalys 1983 bedömde ÖB att förutsättningarna för att *tidigt* möta, hejda och slå en angripare påtagligt minskat pga. nedskärningarna.¹³² Försvarsmakten skulle snabbt komma i *efterhand* och därmed tvingas att föra striden *långt inne i landet*.¹³³ Invasionshotet förblev dimensionerande i likhet med tidigare beslut under kalla kriget men förvarningstiden bedömdes minska, vilket ställde särskilda krav på underrättelsefunktionen.¹³⁴ Striden skulle främst stå i kust- och gränsområden med beredskap att även strida inne i landet. Några offensiva ambitioner som liknar dem på 60-talet går inte att utläsa i ÖB:s analys.¹³⁵

I den slutliga propositionen kommenterade försvarsministern att respekten för det svenska territoriet måste grundläggas och upprätthållas redan i fred, vilket innebär att omgivande havsområden måste övervakas samtidigt som det måste finnas en ledningsorganisation som omedelbart kan leda insatser med tillgängliga resurser.¹³⁶ Detta går i linje med ÖB:s tolkning om risken för det strategiska överfallet och behovet av att redan i fredstid ha mycket god kontroll över läget utanför svensk gräns. Dessutom krävdes indirekt ledningen av flygspaningen: för att möjliggöra omedelbara insatser med tillgängliga resurser krävdes naturligtvis en centraliserad ledningsfunktion, vilket också skedde (se kapitel 4.1.3.2.).

Sammanfattningsvis fanns en mycket tydlig, defensiv strategi som torde tala för ett fokus på taktisk, direkt spaningssamverkan, dock bortsett från en viktig aspekt: den nationella förvarningen och där spelade en strategisk flygspaning en särskilt viktig roll.

För det andra förtydligades och prioriterades försvaret av norra Sverige betydligt mer än tidigare. Militärömråde Övre Norrland (milo ÖN) fick ökat fokus för främst armén men även flygvapnets övningsverksamhet i milo ÖN skulle utökas.¹³⁷ Detta skulle komma att påverka spaningsflyget som under tidigare tidsperioder kraftigt nedprioriterat stödet till arméstridskrafter i allmänhet och förband i Norrland i synnerhet.

För det tredje fattades som tidigare nämnts beslut om ett nytt stridsflygplan: JAS 39 Gripen. ÖB fastslog att när det gällde flygspaningsförmågan skulle JAS-systemet kunna utnyttjas för att ”inhämta underlag för *operativa och taktiska chefers* [förf. kursiv.] beslut främst genom flygspaning.”

I de politiska förarbetena nämns dock en annan, mer strategisk inriktning för det nya JAS-systemet, nämligen att (samtliga kursiv. av förf.):

¹³² ÖB, skrivelse till Regeringen 1983-12-01, ”ÖB 84-89. Programplan för det militära försvarets utveckling 1984-89”, FB82-material, Anna Lindhbiblioteket, s.14.

¹³³ Ibid.

¹³⁴ Ibid., s.37.

¹³⁵ Ibid, s.47.

¹³⁶ Regeringen, ”Proposition 81/82:102”, del 2, s.41.

¹³⁷ Ibid, s.61 och 131.

”[...] förse riksledning, ÖB, MB och andra chefer med erforderligt underrättelseunderlag. Detta har stor betydelse för att bli bekräfta *indikationer* om händelser som sker *utanför* vårt territorium [...]. *Alternativa system* (spaningsrobotar, helikoptrar) torde kunna *komplettera* flygspaningen för *taktiska uppgifter* i eller nära en frontzon.”¹³⁸

Här nämns för första gången i undersökt källmaterial ”riksledningen” som mottagare av flygspaningens resultat. Indikationer om händelser utanför territoriet är en tydlig markering av flygspaningens roll som en del i den strategiska förvarningen, vilken som ovan nämnts var väsentlig i den nya strategin mot överraskande anfall.

För det fjärde fäste regeringen ökad vikt vid att nyttja helikoptrar för underrättelseinhämtning, i synnerhet när det gällde stöd till marinen.¹³⁹ Orsaken till detta var U137-incidenten 1981 där det uppdagats att marinens ubåtsjakt- och ytbevakningsförmåga i stort sett var avvecklad. Även för armén betonades ett ökat helikopterbehov men då främst för transport, sjukvård och pansarvärnsuppgifter.¹⁴⁰ Armén hade dock sedan tidigare sitt artilleriflyg.

När det gällde helikoptrar som ersättare för framtida taktiska spaningsuppgifter delades denna syn av såväl försvarsministern som ÖB.^{141, 142} ÖB ville dessutom gå ett steg längre och på sikt införskaffa ett försvarsmaktsgemensamt system för inhämtning mot sjömål. Samtidigt fanns det fortfarande i ett ”här-och-nu-perspektiv” från den politiska nivån ett tydligt strategiskt perspektiv för flygspaningen: ”flygspaningsförbanden ingår som en väsentlig komponent för att förse riksledningen, ÖB m.fl. chefer med erforderliga underrättelser. En enig kommitté har därför funnit att flygspaningsresurser för underrättelseinhämtning är nödvändiga framöver”.¹⁴³

4.1.3.2. Planering

Under 1970-talets senare hälft genomgick spaningsflyget en total förändring såväl organisatoriskt som materiellt. Den sedan 1940-talet i stort sett fullständigt centraliserade spaningsförmågan delades nu på tre platser och lika stora delar: F17 i syd, F13 i mitt och F21 i norr. Flygförbanden indelades i två kategorier: spaningsdivisioner med S 37 Viggen och spaningsflyggrupper med Sk 60 (tidigare reservflygkåren).

Ledningen i såväl krig som fred var i likhet med tidigare period regional. ÖB tilldelade MB spaningsområden och spaningsuppgifter i stort. För planering av flygspaningsuppdrag biträdades MB av egen underrättelse- samt luftoperativ avdelning. Den taktiska ledningen utfördes av sektorchefen med stab.¹⁴⁴

För att ändå försöka sammanhålla spaningsförmågan och utöva någon form av central styrning från flygvapnets sida, fördes spaningsförbanden samman till E1 där sedan tidigare alla attackförband fanns. Vid E1 skapades även en spanings- och underrättelseenhet dit samverkansofficerarna från armén och marinen flyttades (dessa hade tidigare varit placerade vid F11 som nu lagts ner). Eftersom såväl taktikutveckling som övningsplanering med Kustflottan skedde vid E1 stab, behölls en mycket nära kontakt mellan spaningsflyget och marinen även under denna tidsperiod. Under övningar och i krigstid placerades dessutom

¹³⁸ Regeringen, ”Ds Fö 1981:14, Slutbetänkande 1978 års försvarskommitté”, s.51.

¹³⁹ Regeringen, ”Ds Fö 1981:14, Slutbetänkande 1978 års försvarskommitté”, s.155.

¹⁴⁰ Regeringen, ”Proposition 1981/82:102 Bilaga 2”, s.21-22.

¹⁴¹ Ibid., s.107.

¹⁴² ”ÖB Perspektivplan (ÖB80) del 2”, i Flygvapennytt, 1980:3, s.3.

¹⁴³ Regeringen, ”Proposition 1981/82:102”, s. 24.

¹⁴⁴ E1, SPA/UND, Serie FIV, vol 1, CFV skrivelse 1982-02-01, bet 804:60245, ”Taktiska anvisningar för spaningsflygförband (TAS 80)”, KrA, s.5.

marinsamverkansofficeren i sektorstabens attack- och spaningsavdelning där själva företagsledningen ägde rum.¹⁴⁵

Detta ”kluster” av olika chefer och ledningsnivåer med olika behov och mandat för att leda flygspaningen skulle under tidsperiodens övningar visa sig vara mycket problematiskt (se nästa kapitel). Möjligen påverkade det även ambitionen – i den mån den fortfarande fanns – att hålla samman flygspaningen som en självständig resurs avsedd för strategiska uppgifter.

Ny taktiska anvisningar för flygspaningen gavs ut 1980. TAS 80 inleds med följande (samtliga kursiv. av förf.):

”Flygspaningen ingår som en viktig del av underrättelsetjänsten. Spaningsflygsystemet kännetecknas av stor räckvidd, rörlighet och mångsidighet. Genom flygspaning kan preciserade underrättelser om fienden snabbt införskaffas.

Flygspaningens huvuduppgift är att inhämta sådana underrättelser, som är av betydelse för *såväl överbefälhavarens som de regionala chefernas dispositioner i stort* av våra stridskrafter. Flygspaningen skall *härutöver* kunna inhämta: underlag för attackinsats med våra flygstridskrafter [och] underrättelser av *taktisk betydelse* för våra mark- och sjöstridskrafter.”¹⁴⁶

Skrivningen ger visserligen vid hand att det var både ÖB och MB behov som skulle tillgodoses utan inbördes prioritet men syftet var inte taktiskt utan strategiskt-operativt: att stödja dispositionering ”i stort” av egna stridskrafter. Först därefter skulle underlag av taktisk betydelse för armén och marinen inhämtas. Här liknar TAS 80 den TAS som var giltig även under tidigare period.

Uppgifterna behövde dock fortfarande och i än större utsträckning än tidigare prioriteras. I princip skulle man endast inhämta sådana underrättelser som andra källor inte kunde eller hann inhämta. Främsta måltypen var enligt TAS 80 hamnar, fartygsrörelser och sjöstridskrafter, landkommunikationer, markstridskrafter, flygbaser och radarstationer – dvs. mål av såväl strategisk som taktisk karaktär. Nedanstående citat ur TAS 80 innehåller dock till huvuddelen strategiska uppgifter, syftande till strategisk förvarning. Endast i slutet (anfallsunderlag) framgår uppgifter som mer kan likna någon form av direkt spaningsövervakning eller stöd till taktiska chefer (samtliga kursiv. av förf.):

”Flygspaningen inriktas för att klarlägga *läget i stort* och ge underlag för bedömning av invasionsrisk samt sannolik styrka, riktning och tidpunkt för invasion, samt för att *lämna anfallsunderlag* för flyg- och ytstridskrafter. Vid invasion koncentreras spaningen mot denna”.¹⁴⁷

Spaningsflyggruppernas verksamhet hade som tidigare nämnts utvecklats under 60-talet. MB ansåg att förbanden kunde fylla en viktig funktion för den regionala ledningen och i slutet av 70-talet togs de första taktiska anvisningarna fram.¹⁴⁸ I TAS 80 definierades uppgiften enligt följande (samtliga kursiv. av förf.):

”Spaningsflyggrupperna skall utgöra ett komplement till spaningsflygdivisionerna med uppgift att täcka MB underrättelsebehov *främst inom eget territorium*. Sk 60-förbanden kan också komma att insättas utanför egen territorialvattengräns samt inom av angriparen behärskat territorium då motverkan så medger” [...] ”Underrättelser inhämtade av spaningsflyggrupp är som regel främst av *taktisk betydelse* för våra mark- och sjöstridskrafter”¹⁴⁹.

¹⁴⁵ Opublicerat, CD-skiva överlämnat från F11 museum.

¹⁴⁶ TAS 80, s.4.

¹⁴⁷ TAS 80, s.5.

¹⁴⁸ Andersson, 2013, s.186.

¹⁴⁹ TAS 80, s.102.

Således hade spaningsflyggruppernas verksamhet till skillnad från tidigare nu utökats till att även omfatta arméns behov. Den doktrinära utvecklingen med strid kring finska gränsen i övre Norrland hade särskilt spelat roll i denna utveckling – nu var det inte bara kustinvasion som MB behövde beakta i sina planverk. Mot bakgrund av detta är det svårt att förstå varför spaningsflyggrupperna ändå avvecklades under tidsperioden. En orsak kan vara de problem som uppstod till vardags när spaningsflyggrupperna skulle övas, vilket beskrivs i nästa kapitel. En annan orsak kan vara att de lätta attackdivisioner som införts under slutet av 1960-talet också hade enstaka flygplan (samma flygplantyp som spaningsflyggrupperna: Sk 60) med enklare spaningsuppdrag. Lätta attacken var särskilt framtagen för uppdrag i Norrland, vilket kan ha medfört att man ansåg att enklare spaningsuppdrag kunde utföras av dessa förband istället. Det ska dock poängteras att flygförarna vid lätta attacken inte var utbildade vid spaningsförbanden och resursen var därmed mindre kvalificerad än spaningsflyggrupperna.

4.1.3.3. Genomförande

Den skarpa incidentberedskapen fortsatte under perioden i likhet med tidigare med fokus på havsövervakning och fartygsidentifiering. Den sovjetiska marina verksamheten var hög och i snitt genomfördes ett företag per arbetsdag.¹⁵⁰

Utöver detta kom den skarpa verksamheten under 80-talet också att handla om ubåtsjakt. Särskilda ubåtskyddsstyrkor upprättades efter U137-incidenten där olika typer av fartyg sammanfördes med marina helikoptrar och ubåtsjaktflygplan men även flygvapnets flygspaning skulle komma att användas för denna verksamhet. Två exempel på sådana insatser är Hårsfjärden 1982 och Sundsvall 1983.

Hårsfjärden skulle bli en av de mest omfattande ubåtsjaktoperationerna under 80-talet. Den inträffade i oktober 1982 utanför Muskö-anläggningen och pågick i knappt en månad. Förutom marina ubåtsjakthelikoptrar beordrades även spaningsflyg att delta. 5 oktober fick spaningschefen på F17 order av MB att övervaka ett angivet havsområde, främst med avseende på främmande örlogsfartyg (strategisk förvarning) men också mot andra ”misstänkta mål” som skulle kunna sättas i samband med själva ubåtsincidenten (taktisk spaning). En dag senare utökades beredskapen med ytterligare spaningsförband och ökad intensitet. Rapportmottagarna fanns på alla ledningsnivåer: från strategisk (ÖB), via MB ner till taktisk nivå (örlogsbas).¹⁵¹

Den höga beredskapen på spaningsförbanden tärde hårt på materielresurserna och enligt en rapport från E1 till MB-staben önskade man en minskad belastning så snart som möjligt. Som ett argument framfördes av E1 ökade oroligheter i Polen, vilket sannolikt också skulle kräva eskaderns flygspaningsresurser.¹⁵² Således var E1 argument att kommande strategiska uppgifter skulle behöva prioriteras högre än de till huvudsak taktiska uppgifter som man f.n. löste.

I maj 1983 gjordes flera observationer av ubåt i vattnen utanför Sundsvall och liksom under Hårsfjärden kallades såväl ubåtsjakthelikoptrar som flygvapnets spaningsflyg in. Denna gång användes av någon anledning inte resurser ur spaningsdivisionerna utan istället skolflyg från F16 i Uppsala; en division som visserligen ingick i E1 men vars krigsuppgift var lätt attack. Varför man inte nyttjade spaningsflyggrupperna (som ju hade samma flygplantyp – Sk 60) framgår inte av källmaterialet. Piloter skrapades ihop från flyglärare och stabspersonal. Ledningen var dock mycket bristfällig då personalen var ovan att samverka med sektorstab och milostab men efter att E1 till slut tog över skedde en förbättring. Även propellerskolflygplan av typ Sk 50 från F16 användes i spaningarna.¹⁵³

¹⁵⁰ Opublicerat, CD-skiva överlämnat från F11 museum.

¹⁵¹ E1, Op sektionen, Hårsfjärden ubåtsjakt 1982, F1:1, avsnitt ”MB Ö order”, E1 hemliga arkiv, KrA.

¹⁵² E1, Op sektionen, Hårsfjärden ubåtsjakt 1982, F1:1, avsnitt ”E1 skickade meddelanden”, E1 hemliga arkiv, KrA.

¹⁵³ E1, Op sektionen, Hårsfjärden ubåtsjakt 1982, F1:1, avsnitt ”Sundsvall 1983”, E1 hemliga arkiv, KrA.

Under hela 70-talet hade övningsverksamheten fortsatt att innehålla inslag av direkt flygspaningssamverkan med både armén och marinen.¹⁵⁴ Förutom det faktum att det sannolikt fanns ett reellt behov hos lägre taktiska chefer i armén och marinen rörande direktsamverkande spaningsflyg, kan även *typen* av övningar ha skapat denna situation. Försvarets uttunnade ekonomi under 70-talet hade nämligen gjort det svårt att genomföra större övningar där förband samlades från olika delar av landet. Mindre, lokala övningar var därför vanliga (t.ex. samövning mellan F17 i Ronneby och I11 i närbelägna Växjö) vilket naturligtvis skapade ett taktiskt snarare än strategiskt fokus. Efter FB82 krävde dock såväl politiker som ÖB att större försvarsmaktsövningar (FMÖ) skulle genomföras oftare som ett svar på ökade spänningar i omvärlden.

Försvarsmaktsövning 83 OSTKUST var namnet på en efter svenska förhållanden stor övning med drygt 20 000 man. Syftet var att "öva och pröva utnyttjande och *samordning* av olika system och funktioner i försvaret av östra Mellansverige vid invasion söder om Mälaren". C E1 genomförde en eskaderövning under samma tid som OSTKUST pågick och övningarna var till större delen integrerade. Resultatet rörande spaningsflyg var dock nedslående.

CFV menade att spaningsflyget nyttjades alltför återhållsamt. MB spaningsorder var under övningen ofullständiga och oklara vilket innebar att E1 kontinuerligt tvingades kräva kompletteringar från MB, "vilket har lett till merarbete och tidsförlust".¹⁵⁵ Spaningsdivisionerna menade att order anlände för sent och var ofullständiga och att hela spaningskedjan borde ses över.

Även de taktiska chefer som var i behov av flygspaning var kritiska. Chefen för Örlogsbas Ost (C ÖrlBO) menade att ansvarsförhållandena för underrättelsetjänsten var otydliga och att han inte inledningsvis hade förstått att han kunde beordra spaningsföretag med spaningsflyggrupperna (dvs. Sk 60) utan att gå via MB.¹⁵⁶ Även övningsledaren för sjöstridskrafterna menade att spaningssamverkan hade fungerat dåligt. Ytattacken hade vid ett flertal tillfällen ej fått spaningsrapporter inom rimlig tid.¹⁵⁷

På armésidan hade man heller inte tid att vänta på den långsamma order- och rapporteringskedjan utan nyttjade eget flyg för att lösa sina taktiska uppgifter. Artilleriflyget nyttjades för ytövervakning vilket möjliggjorde ett tidigt upptäckande av fientlig luftlandsättning. Erfarenheterna var goda och resursen borde ha använts mer enligt övningsledningen. Behovet av denna typ av ytövervakning framhölls särskilt av C Gotlands militärkommando i sin erfarenhetsrapport.¹⁵⁸

Ur ett MB-perspektiv framlyftes att flygspaningen var den regionale chefs viktigaste inhämtningsresurs. Därför upplevde MB det som besvärligt att även underställda chefer kunde nyttja flygspaningen. Till exempel rapporterades att C ÖrlBO behövde av taktisk flygspaning riskerade att slita ut MB flygspaningsresurser på något dygn. Sådana behov av att "helgardera

¹⁵⁴ Exempel på sådana övningar var MBB övning BMÖ72, MBÖ övning Gripen och arméns slutövningar i Milo S. Källor: F11, Stabsavd, Serie FI, Avg och ink skr, 1972-1977, vol 3, "Fdö S 15 BH 6 1972-02-18" och "Order för samövning med kustflottan BH 11 1972-05-25", KrA.

¹⁵⁵ Östra milostaben, Centralexp, Försvarsmaktsövningar Ostkust 1983/1984, Serie F14 vol 9, "CFV skrivelse FMÖ 83 Ostkust erfarenhetsrapport", MBÖ hemliga arkiv, KrA.

¹⁵⁶ Östra milostaben, Centralexp, Försvarsmaktsövningar Ostkust 1983/1984, Serie F14 vol 9, "HPM Erfarenheter FMÖ 83 – Underrättelsetjänst", MBÖ hemliga arkiv, KrA.

¹⁵⁷ Östra milostaben, Centralexp, Försvarsmaktsövningar Ostkust 1983/1984, Serie F14 vol 9, "Milo öst Skrivelse 1983-10-20 Biöl sjö preliminära erfarenheter av FMÖ 83", MBÖ hemliga arkiv, KrA.

¹⁵⁸ Östra milostaben, Centralexp, Försvarsmaktsövningar Ostkust 1983/1984, Serie F14 vol 9, "Ostkust Iakttagelser och erfarenheter Bitr övningsledare Fördelning", MBÖ hemliga arkiv, KrA.

sin egen verksamhet” borde diskuteras men MB borde även fortsättningsvis själv kontrollera flygspaningen för att tillgodose behoven på både kort och lång sikt.¹⁵⁹

MB höll dock med spaningsförbanden om att ”hela flygspaningssystemets funktion måste analyseras, främst vad avser uppgifter (orderkedjan milo – sektor – spaningsförband) och rapportering till beställare och andra berörda”.¹⁶⁰ MB hänvisade även till erfarenheter från andra större FMÖ:er som hade kommit fram till liknande resultat. Även rapporteringskedjan från spaningsförbanden kritiserades. Det tog för lång tid, beroende på sambandsbrister, och taktisk rapportering från luften direkt till C ÖrlBO hade aldrig genomförts trots att övningen medgivit det. Detta hade skapat onödigt stor tidsfördröjning.¹⁶¹

I enlighet med FB82 ökade övningsintensiteten i övre Norrland och redan samma år genomfördes en stor FMÖ kallad NORRSKEN. Övningen handlade främst om samverkan mellan armén och flygvapnet. Erfarenheterna rörande flygspaningen var att de framställningar om flygspaning som inkommit från MB underställde chefer avspeglade en stor osäkerhet beträffande spaningsflygssystemets förmåga och tidsförhållanden (spaningscykeln).¹⁶²

Knappt tio år senare genomfördes FMÖ 91 NORDANVIND. Totalt deltog ca 20 000 man och övningen syftade till att öva förband ur armén och flygvapnet i en operation då angriparen anfaller innan svenska stridskrafter slutfört mobilisering och när angriparen kraftsamlar mot Gällivare-Kiruna.¹⁶³ Såväl spaningsdivisioner som spaningsgrupper med Sk 60 användes.

Enligt MB var den viktigaste erfarenheten att samverkan mellan armé- och flygförband nu fungerade bättre men behövde fortfarande utvecklas. Det har varit svårt att från luften upptäcka och särskilja arméförband vid sidan av vägarna även i den glest bevuxna terrängen, vilket kan läsas som en kritik mot att använda spaningsflyg för direktsamverkan med armén. MB menade vidare att flygspaningens samverkan med arméförbanden måste förbättras så att underrättelsebehov, prioriteringar och snabb rapportering bättre kan hanteras. Samtidigt hade framställningarna till MB om flygspaning varit få till antalet.

Överlag menade MB att: ”[...] det bör övervägas att utnyttja andra underrättelsesystem där så är möjligt” och att ”chefer som får flygspaningskapacitet underställt sig måste ha god kompetens om hur man ska nyttja den”.¹⁶⁴

CFV hade en något annorlunda bild än MB. Inledningsvis konstaterades att resultaten från genomförda spaningsföretag var mycket goda med nästan 100% genomförande. Däremot hade samverkan med 1. fördelningen inte fungerat. Orsakerna angavs vara sambandsproblem, okunskap om varandras system och brister hos samverkanspersonal. Direktsamverkan som metod borde därför enligt CFV ytterligare analyseras för att ett godtagbart resultat skall erhållas.¹⁶⁵

Enligt CFV hade spaningsförbanden främst genomfört vägspaning och i mindre omfattning för attackflygets behov. Orsaken bedömde CFV berodde på såväl övningstekniska orsaker som att uppgiftsställarna saknade kunskap om spaningsflygets nyttjande.¹⁶⁶

¹⁵⁹ Östra milostaben, Centralexp, Försvarsmaktsövningar Ostkust 1983/1984, Serie F14 vol 9, ”HPM Erfarenheter FMÖ 83 – Underrättelsetjänst”, MBÖ hemliga arkiv, KrA.

¹⁶⁰ Ibid.

¹⁶¹ Östra milostaben, Centralexp, Försvarsmaktsövningar Ostkust 1983/1984, Serie F14 vol 9, ”HPM Erfarenheter FMÖ 83 – Underrättelsetjänst”, MBÖ hemliga arkiv, KrA.

¹⁶² ÖB, Centralexp, Övningar, Norrsken 1982, Serie F2, vol 1, ”HPM 820604, Milostab ÖN C Markop”, ÖB hemliga arkiv, KrA.

¹⁶³ ÖB, Centralexp, Handlingar rörande övningar 1987-1995, Serie F2, vol 12, ”MB Övre Norrlands milo, Inriktning av övning”, ÖB hemliga arkiv, KrA.

¹⁶⁴ ÖB, Centralexp, Handlingar rörande övningar 1987-1995, Serie F2, vol 12, ”MB Övre Norrlands milo, Erfarenheter FMÖ-91 Nordanvind”, s. 18, bilaga 6, ÖB hemliga arkiv, KrA.

¹⁶⁵ Övre Norrlands milo, Centralexp, Försvarsmaktsövning 91 FMÖ 91 Nordanvind, Serie F5, vol 1, ”CFV skrivelse, FMÖ91 Nordanvind – Erfarenhetsrapport”, MBÖN hemliga arkiv, KrA.

¹⁶⁶ Ibid.

När det kommer till övningar med spaningsflyggrupperna kom dessa till användning endast i begränsad omfattning trots ett stort övningsdeltagande. Orsaken var att det taktiska uppträdandet inte var anpassat till flygplantypens begränsningar i form av prestanda och utrustning. Samtidigt stod det klart att förbandstypen behövdes, ofta tidigt vid en beredskapshöjning, och det fanns uppgifter som man skulle kunna lösa. Inte minst hade skolflygplan visat sig vara idealiska i samband med 80-talets ubåtsjakter (se ovan).

Under senare delen av 80-talet införlivades spaningsflyggrupperna i de ordinarie spaningsdivisionerna. Verksamheten upplevdes ofta som en belastning för piloterna. Det var svårt att hitta realistiska krigsuppgifter med detta upplägg och istället användes man främst som sambandsflygplan. Spaningsflyggrupperna avvecklades därmed som självständiga förband.¹⁶⁷ Därmed var också en mycket lång epok av direktsamverkande spaningsflygförband för främst marinens behov slutligen begravd.

4.1.3.4. Resultat

Sammanfattningsvis konstateras att frågan rörande taktisk eller strategisk inriktning av flygspaningen har identifierats inom samtliga tre klasser.

Policynivåns dokument är tudelade i resonemanget kring flygspaningens nyttjande. Å ena sidan konstaterade ÖB att försvaret skulle vara i efterhand och i större utsträckning än tidigare tvingas föra striden på svenskt territorium och till skillnad från tidigare var nu även övre Norrland ett prioriterat område. Detta indikerar ett fokus på tillbakadraget försvar där armén stod i fokus och där flygspaningens inriktning således borde vara taktisk. Å andra sidan fanns ett ökat behov av strategisk förvarning för det överraskande angreppet och här var framförallt den politiska nivån tydlig: flygspaningen behövde ge såväl riksledning som ÖB underrättelser för att hinna vidta nödvändiga åtgärder.

Planeringsförutsättningarna innebar en återgång till läget under första tidsperioden med spaningsförmågan delad på flera flottiljer. För att bibehålla en central styrning valde flygvapnet att samla delar av spaningsledningen till E1 och vara tydlig i sina planeringsanvisningar: flygspaningens huvuduppgift var strategisk och att delta i det strategiska förvarningssystemet. För taktiska uppgifter utpekades mycket tydligt spaningsflyggrupperna som avsedd resurs och dess uppdragsgivare breddades till att även omfatta armén, sannolikt som ett resultat av ett ökat fokus på landinvasion i övre Norrland.

Även om policy- och planeringsnivån till stora delar var inriktade mot strategisk flygspaning var **genomförandet** till huvuddel av taktisk karaktär. Samverkan med framförallt armén prövades vid flera FMÖ men med nedslående resultat. MB ansåg att spaningen inte var tillräckligt effektiv i sin armésamverkan medan spaningsförbanden ansåg att MB inte visste hur spaningsflyget skulle nyttjas. Det flyg som egentligen var avdelat för direkt spaningssamverkan – spaningsflyggrupperna – nyttjades knappt alls och lades därför ner. Den skarpa genomförandeverksamheten innehöll som tidigare en strategisk huvudinriktning genom incidentberedskapen, men nu också betydligt mer av taktiska uppgifter i och med 80-talets ubåtsjaktoperationer.

4.2. Sammanfattning

I samtliga undersökta tidsperioder har det återfunnits argumentation rörande hur flygspaningen skulle ledas, prioriteras och uppträda. Vissa aktörer förespråkade en mer strategisk och självständig inriktning till stöd för högsta militärledningen medan andra främst efterfrågade en nära och direkt spaningssamverkan med armén och marinens krigsförband.

¹⁶⁷ Andersson, 2013, s.188-189.

Det måste dock också konstateras att ingenstans har det återfunnits någon tydlig debatt eller argumentation som liknar den som Åkesson återfann i sin forskning om perioden före andra världskriget.

Icke förty anser jag att spåren i källorna är av sådan omfattning att huvudfrågeställningen ändå besvaras med: ja, den före andra världskriget identifierade diskursen mellan strategisk och taktisk flygspaning fortsatte även under kalla kriget, om än i annan form. Före andra världskriget diskuteras tillhörigheten medan under kalla kriget själva nyttjandet.

5. Aktörerna i diskursen

5.1. Empiri och analys

5.1.1. Tidsperiod 1945-1951

På sidan som talade för en *strategiskt självständig inriktning* av spaningsflyget finner vi två intressenter.

CFV Bengt Nordenskiöld ville visserligen stärka flygvapnets roll som självständig försvarsgren med en tydlig strategisk påverkan på krigsförloppet men det var också så att CFV främst hade ögonen för det defensiva luftförsvaret. Och ett starkt, defensivt luftförsvaret behövde inte en offensiv, strategisk spaning. CFV hade därmed kanske inget personligt intresse, eller behov, av att diskutera spaningsflygets inriktning och han kunde därmed tillåta såväl en strategisk som taktisk inriktning för att göra både politiker, ÖB och de andra försvarsgrenscheferna nöjda. En sådan "både-och-tes" bekräftas t.ex. av CFV skrivning om både strategiska och taktiska uppgifter i FB48-underlaget.

CFV Nordenskiöld bör nog ändå räknas som en intressent för den strategiska sidan och då utifrån *ett* huvudargument (om än outtalat): att minimera armén och marinens kontroll över landets flygstridskrafter. Politiken hade som redovisats tidigare förespråkade att arméspaningen skulle vidmakthållas. CFV skrev därför till Hans majestät och lade fram förslaget att även arméflottiljen F3 skulle ingå i E4, vilket i praktiken innebar att flygvapnet skulle få kontroll över hela arméns spaningsflyg. CFV var som tidigare nämnts även en stark motståndare till arméns utveckling av artillerispaningsflyg utifrån argument som att hotet var för stort och att flygvapnet inte hade resurser över för att skydda arméflyget.

Den andra intressenten är inte helt lätt att exakt precisera men troligen **Flygstaben med viss representation från E4 stab och F11**. Man kan också definiera intressenten som "ledande flygvapenofficerare inom spaningsflyget". Denna grupp beskriver tydligt i de taktiska anvisningarna (TAS) att spaningsflyget ska ha en strategisk prioritering, och inte bara i krigets inledning utan under hela kriget. Huvuduppdragsgivaren för spaningsflyget var Högkvarteret och inte taktiska förband. Deras argument är inte tydliga men i källorna talas det om resursbrist och viktighetsgrad; det vill säga att strategiska uppgifter var viktigare än taktiska. Huruvida det fanns outtalade argument i denna grupp går inte att belägga.

På sidan som talade för en *taktiskt understödjande inriktning* av spaningsflyget finner vi tre intressenter.

Försvarskommittén, med några undantag, inför FB48 förespråkade en taktisk/operativ inriktning av spaningsflyget, sannolikt utifrån argumentet att försvaret skulle vara defensivt, tillbakadraget och markstridsfokuserat. Samma argument hade **ÖB, arméofficeren Helge Jung**.

Företrädare för armén, inklusive CA, hade en tydlig agenda med att behålla ett arméspaningsflyg som direkt kunde understödja taktiska förbands strid på marken. Argumenten handlade framförallt om amerikanska krigserfarenheter och att ett sådant spaningsflyg var en förutsättning för det moderna artilleriet.

Källorna visar dock inte samma debattentusiasm hos marinens företrädare och möjligen var det så att man under denna tidsperiod till slut givit upp kampen och/eller istället börjat inrikta sig på studier för hur helikoptern i framtiden skulle kunna överta sjöflygplanens roll. Tekniken var dock för omodern under denna period för att kunna omhändertas i konkreta förslag.

På **flygvapnets lägre stabsnivåer** (E4 stab) och på **spaningsflottiljerna** inriktades övningarna framförallt på samverkan med andra försvarsgrenar, vilket skulle tyda på en inriktning mot det taktiska nyttjandet. Vilka argument som spaningsförbanden skulle ha rörandet detta har ej återfunnits i källäget. Förutom den taktiska inriktningen finns samtidigt flera källor, framförallt på eskaderstabsnivå, som talar om ett mer självständigt uppträdande. Dessa intressenter får därmed klassas som *"både och"* vilket som tidigare nämnts också karaktäriserar hela denna tidsperiod.

5.1.2. Tidsperiod 1958-1967

På sidan som talade för en *strategiskt självständig inriktning* av spaningsflyget finner vi två intressenter.

ÖB Nils Swedlund var till skillnad från sin företrädare mer intresserad av strategisk offensiv. Swedlund menade i sina utredningar inför FB58 att attackflyget skulle anfalla betydelsefulla mål bortom egen landgräns, vilket indirekt skapade incitament för en strategisk flygspaning. Swedlund accepterade även flygvapnets idé om att överta ytstridsfartygens roll som det viktigast offensiva verkansmedlet i sjöstriden.¹⁶⁸ ÖB:s argument handlade sannolikt om att skapa förutsättningar för anskaffandet av svenska kärnvapen – en idé som Swedlund var en stor anhängare av.

En annan tydlig aktör var skaparna av spaningsutredningen 1958, vilket sannolikt var **centrala officerare ur F 11**. Spaningsutredningen gick som tidigare nämnts till del emot aktuella övningserfarenheter och tog tydligt ställning för en strategisk flygspaning på djupet av operationsområdet. Även 60-talets TAS var betydligt mer strategiskt inriktad än 50-talet och det är troligt att författarna till denna publikation i mångt och mycket var de samma som till spaningsutredningen.

På sidan som talade för en taktiskt understödjande inriktning av spaningsflyget finner vi tre intressenter.

CA hade redan 1954 vunnit striden om artilleriflyget men utvecklingen fortsatte även under 60-talet. **Armén** får därmed stå som intressent för en taktisk inriktning av spaningsflyget. Argumentationen var den samma som under föregående tidsperiod och CA fortsatte sin tes om att strategin skulle fokusera på det svenska landterritoriet.

Marinen hade som tidigare nämnts varit relativt passiv under 40- och 50-talet men från 60-talet intensifierades samverkansövningar mellan Kustflottan och spaningsflygförbanden. Marinens argument var att nya långskjutande vapensystem krävde eleverade sensorer och helikopterburna sensorer var ännu inte tekniskt mogna. Förutom marinen får således **spaningsförbanden** själva stå som den tredje intressenten. Dess argument har inte heller i denna tidsperiod gått att utläsa ur källorna.

5.1.3. Tidsperiod 1980-1991

På sidan som talade för en *strategiskt självständig inriktning* av spaningsflyget finner vi en, möjligen två, intressenter.

E1 stab verkar överlag ha varit kritisk till de flesta som gav dem uppgifter förutom den högsta ledningen (ÖB). Mot MB framfördes flera kritiska rapporter, inte minst under övningar där man argumenterade att man gavs fel uppgifter och att stödet till taktiska förband låste upp värdefulla

¹⁶⁸ ”ÖB utredning 1957” i tidsskriften *”Kontakt med Krigsmakten”*, FB58-material, Anna Lindhbiblioteket, s.298f.

resurser. Man måste anta att E1 – som alltså under denna tidsperiod höll samman spaningsflyget – var involverade i TAS 80 där det mycket tydligt framgick att syftet med flygspaningen framförallt var strategiskt. Argumentationen byggde på att man var en unik resurs och därför endast skulle inhämta sådana underrättelser som andra källor inte kunde eller hann inhämta.

MB är en aktör som doktrinärt står mellan de båda aktörskategorierna. MB företrädde den operativa nivån och hade därmed ett intresse som varken var taktiskt eller strategiskt utan mitt emellan. MB förespråkade till exempel ett utökat samarbete mellan flygspaningen och armén men menade också att MB själv behövde kontrollera flygspaningen för att tillgodose olika chefers behov. MB var också ibland kritisk till hur spaningsflyget fick lösa taktiska uppgifter åt lägre förbandschefer. MB ville ha en så självständig flygspaning som möjligt vilket rent argumentationsmässigt gör att MB ändå lutar mer åt kategorin ”strategiskt självständig” än ”taktiskt understödjande”.

På sidan som talade för en *taktiskt understödjande inriktning* av spaningsflyget finner vi två, möjligen tre, intressenter.

Föga förvånande återfinns här återigen **armén** och **marinen**. Markstridskrafterna hade fått ny prioritet hos såväl ÖB som politikerna och argumenterade för sitt behov av understödjande spaningsflyg i framförallt övre Norrland. Marinen å sin sida argumenterade för taktiskt spaningsflyg för sina omfattande ubåtsjakt- och ubåtsskyddsoperationer där inte de egna helikoptrarna tydligen räckte till.

Spaningsdivisionerna genomförde som under tidigare perioder en omfattande övningsverksamhet som innebar direkt samverkan, vilket borde tala för att förbandsnivån indirekt argumenterade för en taktiskt understödjande inriktning. Men samtidigt var man kritisk till de taktiska spaningsflyggrupperna som införlivats i de ordinarie spaningsdivisionerna. Man menade till exempel att krigsuppgifterna inte var realistiska, vilket fick till följd att verksamheten helt upphörde efter mer än 30 års tid. Spaningsdivisionernas argumentation är således inte helt tydlig. Men eftersom den lokala övningsverksamheten med armén och i synnerhet marinen ändå var omfattande, måste nog denna intressent ändå mer definieras som ”taktiskt understödjande” än ”strategiskt självständig”.

5.2. Sammanfattning

De intressenter som kan kategoriseras i de två huvudriktningarna är i princip de samma i samtliga tre tidsperioder. De flesta kan dock inte enbart placeras i bara en av kategorierna utan är mer flytande, antingen mellan tidsperioderna eller även inom tidsperioden. Ett bra exempel är spaningsförbanden, som även om de ovan nämnts framförallt kategoriserats i den taktiska kategorin, också hade ledande officerare som i utredningar m.m. förespråkade den strategiska inriktningen. Orsaken till detta kommer att analyseras mer i kommande kapitel.

Det finns dock två viktiga slutsatser från detta kapitel. Den ena är att intressenten **flygvapnets högre staber** (eskaderstaber och till del flygstaben) verkar i samtliga tidsperioder haft en dragningskraft åt strategisk självständig flygspaning. Den andra är att **armén** och **marinen** i princip under hela tidsperioden uttryckte behov av taktiskt understödjande flygspaning, både i dialog med flygvapnet men framförallt genom handling i och med att man utvecklade eget spaningsflyg.

6. Diskursens förklaring – Avvägningsfrågan med påverkande faktorer

I detta kapitel ska avvägningsdiskursen förklaras ur ett kritiskt organisationsteoretiskt perspektiv. En diskussion ska även föras huruvida gjorda avvägningar var rationella.

Enligt den teoretiska grund som valts kommer jag i första delkapitlet (6.1.) inledningsvis beskriva *vilka* dessa överenskommelser (avvägningar) var, *varför* de uppstod och *vilka*

konsekvenser de fick. Därefter (6.2.) kommer jag att fokusera på hur chefer och ledare *utövade kontroll* samt om det var så att, och i så fall hur, den *interna kulturen* kunde tillåta styra organisationen mer än till exempel omvärldens krav (6.3.).

6.1. Överenskommelser (avvägningar) med dess konsekvenser

Även om alla intressenter under den första tidsperioden (1945-1951) verkade ha varit överens om den strategiska defensiven som utgångspunkt för försvarsplanering och avvägningar, fanns två olika positioner för hur spaningsflyget skulle sättas in: strategiskt eller taktiskt. Det verkar dock aldrig ha blivit någon större konflikt kring detta, fränsett frågan om artilleriflyget där till slut regeringen körde över CFV och gick på arméns linje. I övrigt verkar flygvapnet ha slutit överenskommelser med såväl ÖB som armén och marinen att genomföra såväl strategisk som taktisk flygspaning till stöd för fält- och sjöförbanden.

En orsak till detta var sannolikt att CFV Nordenskiölds kamp om makten verkar ha rört andra delar inom krigsmakten, framförallt inom luftförsvaret. Tidigare kapitel har behandlat CFV:s personliga intresse. En annan kan ha varit att de ekonomiska medlen var så pass goda att i princip inga eftergifter behövde göras: i princip fick alla de pengar som begärdes i FB48.

Även om det accepterades att armén och marinen även framgent hade behov av taktisk spaning blev resultatet av FB48 att flygvapnet i mångt och mycket fick diktera villkoren. Tidigare renodlade armé- och marinspaningsförband lades ner och de resurser som skapades som ersättare fick betydligt mindre kvalificerad materiel och personal. Att CFV dessutom vägrade gå armén till mötes om artilleriflyget innebar att armén tvingades utveckla sin förmåga i princip på egen hand. Vilka konsekvenser detta fick har inte hittats i källorna, visserligen heller inte närmare undersökts, men det måste ändå antas att en sådan parallellutveckling måste ha kostat stora resurser, vilket kanske hade kunnat undvikas om utvecklingen skett i nära samarbete med flygvapnet.

Under den andra tidsperioden (1958-1967) började försvarsutgifterna att stramas åt och krigsmakten ställdes inför större operativa avvägningar. Inledningsvis slöt ÖB och flygvapnet en överenskommelse som innebar ett fokus på den strategiska spaningen.

Bakgrunden står att finna i den övergripande strategi som utvecklades med ett fokus på offensivt uppträdande på djupet och insättande av atomvapen. Tidigare forskning kring attackflyget har visat att indirekt samverkan på större operativt djup betonades alltmer från 1950-talets mitt på bekostnad av just direkt flygunderstöd.¹⁶⁹ Att flygspaningen följde samma mönster blir då naturligt.

Konsekvenserna blev att mindre spaningsresurser fördelades till dem som skulle sköta striden inom eget territorium, dvs. armén. Och även om spaningsflyg sattes in mot sjömål så var det främst mot de sjömål som flygvapnet skulle bekämpa och inte mot marinens, då ytattackfartygen ännu inte hade långräckviddiga robotsystem. Därmed blev konsekvensen att även marinen erhöll ett sämre spaningsunderlag.

Här finns dock en anomali som redovisats i tidigare kapitel. För även om flygvapnets ledning förespråkade strategisk inriktning genomfördes fortfarande omfattande övningsverksamhet med taktisk inriktning. Dessutom förstärktes artilleriflyget och reservflygkåren såväl personellt som materiellt. Under 60-talet och framåt utökades dessutom samarbetet mellan det reguljära spaningsflyget och Kustflottan. Anomalin handlar om att flygvapnet således inte agerade fullt ut i enlighet med sina centrala planverk. Man kan därför hävda att även här verkar det ha funnits någon form av överenskommelse mellan flygvapnet och de andra försvarsgrenarna. Trots vad man skrev i centrala planverk avsåg man även framgent avsätta spaningsresurser för deras behov.

¹⁶⁹ Pettersson, 2009, s.167.

Varför blev det då så? Flera saker kan ha spelat roll. Den ena är krigsmaktens regionalisering genom inrättandet av militärområdesbefälhavare under 60-talet och att ledningen av flygspaningen fördelades ut från Stockholm till dessa chefer. Flygstabens praktiska möjlighet till centraliserad kontroll minskade därmed. En annan är att den sovjetiska flottans upprustning nått sådana nivåer under mitten av 60-talet att det marina hotet upplevdes starkare. Striden kunde inte enbart föras med atomvapen mot ilastningshamnar eller med attackflyg med långskjutande sjömålsrobotar, utan mer gränsnära yt- och undervattensstrid mot fartyg och ubåtar blev återigen aktuellt. Dessutom hade från och med 1968 även marinen erhållit sjömålsrobotar, vilket innebar slutet på attackflygets dominans inom den moderna sjömålsstriden.¹⁷⁰ Detta kan förklara varför reservflygkåren erhöll ökade anslag och förstärktes under denna tidsperiod samtidigt som samövningar med Kustflottan ökade.

Under den tredje och sist undersökta perioden (1980-1991) innebar flera decennier av försvarsnedskärningar i Sverige tillsammans med resultatet av en lika lång upprustningsperiod i Sovjetunionen att försvarsmakten var tillbakaträngd och i efterhand. Medan de högre militära cheferna, inklusive ÖB, insåg att kriget skulle stå på svenskt territorium och ville ha ett försvar dimensionerat för detta, behövde politikerna en strategisk underrättelsetjänst som kunde ge dem förvarning för att minska effekterna av det minskade försvaret. Även inom försvarsmakten var behoven delade: armén behövde taktiskt spaningsflyg i övre Norrland medan marinen behövde taktiskt spaningsflyg i söder. Det går att betrakta införlivandet av spaningsflyget i E1 under 80-talet som en slags överenskommelse som innebar att alla dessa behov skulle lösas, åtminstone i teorin. Genom en samlad ledning skulle resurserna snabbt kunna sättas in där så behövdes: i fred och kris framförallt en strategisk framskjuten resurs för ÖB och statsledningen, i krig en taktisk resurs som kunde kraftsamlas i norr eller syd beroende på krigsfall. Ytterligare en kompromiss var att behålla spaningsflyggrupperna, först för marinens och senare även arméns behov. Båda dessa överenskommelser skulle dock komma att utmanas och brytas. Även om E1 genomförde ett stort antal taktiska övningar som stöd åt armén och marinen var erfarenheterna negativa: de som skulle understödjas förstod inte hur spaningsflyget skulle användas, enligt E1. Men möjligen var det kanske så att det var E1:s spaningsflyg som inte var rätt utrustat och utbildat för att lösa uppgiften? Och när det gällde ”överenskommelsen” om att bistå med spaningsflyggrupper bröts den när resursen till slut lades ner av flygvapnet.

Konsekvenserna av att spaningsflyggrupperna drogs in blev naturligtvis att armén och marinen till slut förlorade den sista komponenten av flygvapnet som varit dimensionerat för taktisk flygspaning. Dessa försvarsgrenar var från och med 80-talet helt beroende av det armé- och marinflyg som parallellt vuxit fram under kalla kriget, först med flygplan men nu framförallt med helikoptrar. En annan konsekvens blev att flygvapnet också kunde fokusera mer på strategisk flygspaning samt framförallt den operativa nivån (MB), vars betydelse ökat under 70- och 80-talet i svensk krigsplanläggning.

6.2. Utövande av kontroll

När det gäller utövande av politisk kontroll av försvaret har Wedin och Åselius (red) konstaterat att militärledningen fick väldigt stor frihet gentemot den politiska ledningen att utforma försvaret under kalla kriget. Strategiska styrningar i försvarsbeslut var väldigt allmänt hållna och det var som regel alltid militärens egna fackbedömningar som till slut blev rådande.¹⁷¹ Detta återspeglar sig även i det källmaterial som denna uppsats har undersökt, inte minst från 60-talet och framåt. Därmed får det antas att den politiska nivåns utövande av kontroll av flygspaningen spelade mycket liten roll. Mer viktigt blir då att studera de militära experternas kontrollutövande.

¹⁷⁰ Rosénus (red), 2016, s.150ff.

¹⁷¹ Lars Wedin & Gunnar Åselius, ”Mellan byråkrati och krigskonst”, Försvarshögskolan Acta B19, s.57ff.

De chefer som hade direkt kontroll (befäl) över spaningsflygresurserna återfanns oftast inom de intressenter som förespråkade strategisk flygspaning. Dessa försökte framförallt styra organisationen genom två metoder: centrala styrdokument (till exempel TAS och spaningsflygutredningar) samt hotbilder. Den förstnämnda metoden har redan redovisats i kapitel 4 och nedan utvecklas resonemanget kring hotbilder som kontrollverktyg.

Hotbilder kopplat till försvarets avvägningar under kalla kriget har undersökts av till exempel Bengt Lehander. Han konstaterar att all avvägning startade med regeringskansliets val av krigsfall och därefter den militära underrättelsetjänstens hotbildsanalys. Först därefter valdes organisationsstruktur m.m.¹⁷² Genom att hänvisa till en viss hotbild kunde flygvapnet legitimera den typ av flygspaning man förespråkade i avvägningsdebatten.

En viktig hotbild för att legitimera behovet av strategisk flygspaning var en stor sovjetisk marin förmåga, med invasionsflottor och viktiga hamnområden som behövde utspanas på långa avstånd i fred och i ett krigs inledande förlopp. Den högsta militärledningens bedömning av sovjetisk marin förmåga var dock enligt annan forskning överskattad under hela kalla kriget. Den sovjetiska doktrinen var kraftigt markcentrerad och sjökrigföring sågs endast som flankoperationer till markfronten. Inledningsvis, under 40-, 50- och 60-talet, var förmågan till överskeppning så pass begränsad att någon kapacitet för en större konventionell kustinvasion aldrig fanns i realiteten på östsidan. Detta gynnade flygvapnet på bekostnad av marinen.¹⁷³

Även om hotbilden kan sägas ha spelat flygvapnet i händerna, inte minst under 40- och 50-talen så var flygvapnet ändå inte nöjd. Enligt Pettersson hade CFV flera invändningar mot den angripbarbeskrivning som Försvarsstaben gjorde.¹⁷⁴ Den hotbild som CFV förespråkade under 50- och 60-talen innebar ännu mer resurser till flygvapnet och ett mer insatsberett och strategiskt relevant flygvapen.

Att dessa ”flygvapenvänliga” hotbilder användes i centrala styrdokument och försvarsbeslutstexter har visats enligt tidigare kapitel. Däremot går det inte att finna spår i källorna av att intressenterna inom strategisk flygspaning vidtog några *överdrivna* åtgärder för att influera övningsscenario med strategisk tyngdpunkt, utan som det har beskrivits tidigare fanns det i alla tidsperioder omfattande övningsinnehåll med taktisk flygspaning. Inte heller i den skarpa spaningsverksamheten (incidentberedskapen m.m.) kan man dra slutsatser att endast strategiska uppdrag fick genomföras.

Att verkligheten inte överensstämde med styrdokumentet måste således tolkas som att de strategiska intressenternas kontroll inte var vidare strikt. Kommande två kapitel ska försöka svara på om detta berodde på flygvapnets interna kultur eller om det var rationella val.

6.3. Intern kultur

Enligt Åselius har militär kultur historiskt ofta förklarats genom en specifik organisatorisk tillhörighet, till exempel personalkategori eller försvarsgren.¹⁷⁵ Idag menar dock forskningen att kultur måste förstås som flera subkulturer med lösa kopplingar, vars helhet man endast kan studera från utsidan. Nedan görs en ansats att belysa flygvapnets interna kultur, dels rent allmänt och dels specifikt kopplat till flygspaningsverksamheten.

Kopplat till försvarsgrensstriderna fanns enligt Åselius i grunden två falanger med olika synsätt på hur det moderna Sverige (inklusive dess försvar) skulle se ut: Folkförsvarsfalangen respektive teknikfalangen.¹⁷⁶ Särskilt armén spelade på folkförsvarets betydelse medan

¹⁷² Bengt Lehander, ”Försvarsmaktens avvägning” i *Årsberättelse 1980 KKrVA avd III*”.

¹⁷³ Wallerfelt, 1999, s.33ff.

¹⁷⁴ Pettersson, 2009, s.33ff.

¹⁷⁵ Gunnar Åselius, “Swedish Strategic Culture after 1945”, 2005, hämtad <http://cac.sagepub.com/content/40/1/25>

¹⁷⁶ Gunnar Åselius, “Swedish Strategic Culture after 1945”, 2005, hämtad <http://cac.sagepub.com/content/40/1/25>

flygvapnet var en tydlig deltagare i teknikfalangen och enligt Wedin & Åselius gav denna kamp bränsle åt försvarsgrensstriderna under hela kalla kriget.¹⁷⁷

Man kan till exempel se detta i debatten inför FB48, där en flygvapenöverste Silfwerberg i flygspaningsfrågan tyckte att försvarskommittén tänkte gammalt medan han själv ville belysa de strategiska aspekterna på den framtida luftkrigföringen: "[...] flygvapnet är viktigast och kan lösa huvuddelen av kriget själv."¹⁷⁸

Ett annat redan nämnt exempel är CFV Nordenskiöld vars säregna ledarskap och framåtanda skapade en slags "flygvapnet själ" enligt samtida medarbetare.¹⁷⁹ Nordenskiöld var en stark anhängare till synen på ett tekniskt avancerat, självständigt och *modernt* flygvapen.¹⁸⁰ Att Nordenskiöld fick ett så stort gehör av den socialdemokratiska regeringen kan förklaras ur ett större perspektiv, där den kände historikern Alf W Johansson just identifierat *modernitet* som en av de centrala byggstenarna i efterkrigstidens och socialdemokratins nationella identitet.¹⁸¹ Självständiga flygvapen har naturligtvis inte mycket till övers för andra försvarsgrenars behov, vilket kan förklara flera ställningstaganden ur flygvapenchefs- och flygstabsperspektiv.

En central del i flygvapnets interna kultur var synen på centralisering. I sitt inträdesanförande vid KKrVA gjorde dåvarande flygvapeninspektören Anders Silwer ett försök att beskriva flygvapnets själ. I detta framhöll han bland annat att: "De viktigaste ingredienserna i flygstridskrafternas själ är entreprenöranda, offensiv syn, kraftsamling och en *centralistisk syn på ledning*."¹⁸² Ett mer tidsrelevant exempel är hur ÖB Rapp beslutade att hålla kvar vissa flygvapenförband direkt under strategisk ledning i samband med milo-indelningen på 60-talet. Ett tredje exempel är hur flygvapnet valde att genomföra den strategiskt mycket viktiga spaningsutredningen 1958. Enligt Persson och Welin är det mycket viktigt att studier kopplat till avvägningsfrågor genomförs så att berörda intressenter har full insyn, utgår från konkreta underlag är systematiserade.¹⁸³ I direktivet för utredningen går dock att utläsa att endast F11-personal med visst stöd av flygstaben skulle ingå i utredningen.¹⁸⁴ Man måste därför ifrågasätta hur stor insyn marinen och armén hade och hur fria utredningens slutsatser var från flygvapnets egna tankar.

Utifrån ovanstående resonemang borde det kulturellt självständiga och centraliserade flygvapnet inte haft några problem med att låta det man skrev i text bli verklighet i praktiken. Graden av kontroll borde ha varit hög. Men som tidigare kapitel visat blev det inte så, i alla fall inte vad gällde spaningsflyget. Samarbetet med de andra försvarsgrenarna upphörde inte och nya, taktiska flygspaningsresurser lät utvecklas såväl inom flygvapnet med reservflygkår och senare spaningsgrupper som i armén och marinen. Här får man då använda Åselius reflektion om att förstå kultur som ett nätverk med flera kopplingar.

En viktig subkultur att lyfta in är den samverkanspersonal ur armén och marinen som tjänstgjorde inom spaningsflyget. Denna princip var rådande redan vid spaningseskadern E4 bildande på 40-talet, då främst spanare från flersitsiga spaningsflygplan ur tidigare armé- och marinflyg med tiden gavs marktjänst i spaningsstaberna. Samverkanspersonalen utbildades och krigsplacerades vid spaningsflyget under hela det kalla kriget. De gavs viss flygtjänst och fick

¹⁷⁷ Wedin & Åselius, 1999, s.7.

¹⁷⁸ Regeringen, "Proposition nr 206 inför FB48, Stockholm, 1948,

¹⁷⁹ <http://blogg.forsvarsmakten.se/flygvapenbloggen/2011/11/28/fvup-ledarskap-en-historisk-tillbakablick/>

¹⁸⁰ <http://www.nordenskiöld.se/>

¹⁸¹ Alf W Johansson, "Neutralitet och modernitet: andra världskriget och Sveriges nationella identitet" i Bo Huldt och Klaus-Richard Böhme, "Horisonten klarnar", Stockholm, 1995.

¹⁸² Anders Silwer, "Flygets själ och vägen framåt", inträdesanförande i KKrVA avd III den 11 januari 2011.

¹⁸³ Gustaf Welin & Ragnar Persson, "Avvägningen mellan olika stridskrafter inom försvarsmakten" i "Årsberättelse 1981 KKrVA avd P", s.33.

¹⁸⁴ Spaningsutredningen 1958.

en stor påverkan på det dagliga livet vid förband.¹⁸⁵ Detta kan mycket väl ha inverkat på att verkligheten innehöll ett betydligt större inslag av lösande av uppgifter åt armén och marinen än vad den högre flygvapenledningen egentligen hade avsett. Sannolikt finns det ytterligare faktorer som bidrog till detta.

7. Var avvägningarna rationella?

Tidigare forskning har ställt sig samma fråga. Var försvaret under det kalla kriget verkligen optimerat för det reella hotet och de reella behoven? Många har ställt sig kritiska men som till exempel Kronvall & Petersson konstaterat kommer vi nog aldrig få veta svaret. Diskussionen är dock viktig ur ett analytiskt perspektiv snarare än att ställa historiska aktörer till svars. Den hjälper oss att vidga perspektiven på den historiska utvecklingen.¹⁸⁶

Om vi börjar med frågan **om spaningsflyget var optimerat för det reella hotet** så måste vi först konstatera att det av naturliga skäl saknas facit om vad hotet de facto var: kriget kom som bekant aldrig. En viktig utgångspunkt är att det under tidsperioden fanns olika uppfattningar om hotbilder beroende på vilken försvarsgren man frågade. Marinen lyfte ofta fram avspärningsscenarioer för sjöfarten på västkusten, armén fokuserade helt på invasionsförsvaret i senare skeden medan flygvapnet fokuserade på de inledande skedena och kuppförsvaret.¹⁸⁷

Wallerfelt har konstaterat att den s.k. marginaldoktrinen bara verkade ha gällt armén och marinen och inte flygvapnet. Doktrinen togs fram i början av 60-talet och innebar att Sovjet bara skulle avsätta delar av sin krigsmakt för operationer i Sverige, men i flygvapnets studier så räknade man med att *samtliga* sovjetiska flygstridskrafter skulle komma att drabba Sverige.¹⁸⁸ Detta gjorde att flygvapnet vann ekonomifördelningsstriden över armén och marinen, men även inom flygvapnet fick detta konsekvenser i termer av vinnare och förlorare. Luftförsvaret stärktes på bekostnad av övriga flygslag, däribland spaningsflyget.

Det har tidigare bevisats att hotbilden om den massiva invasionen över havet var kraftigt felkalkylerad och man bör nog även ställa sig kritisk till flygvapnets tolkning av marginaldoktrинens hotbilder. Och eftersom det då finns två ganska tydliga kritiska aspekter mot dåtidens hotbilder, måste man närma sig en slutsats om att spaningsflyget kanske inte helt var optimerat utifrån det reella hotet.

Hade spaningsflyget t.ex. erhållit större ekonomiska resurser under 40- och 50-talen, på bekostnad av luftförsvaret, hade man kunnat få ändamålsenliga spaningsflygplan betydligt tidigare vilket till exempel inneburit att man skulle nått de strategiska målen innanför sovjetisk gräns samt haft större överlevnadsförmåga mot fiendlig jakt. Nu blev man materiellt relevant först under 60-talet.

Större ekonomi hade kunnat resultera i fler förband vilket i sin tur hade kunnat avdelats till marinen och armén. Stöduppgifterna hade därmed kunnat lösas med högre prioritet. Inte minst hade fler fredstida resurser (divisioner, kanske en hel flottilj) kunnat avdelas till övre Norrland där det reella invasionshotet både fanns under kalla krigets inledande två decennium och under 80-talet. Flygvapnet angav ju själv att resursbristen var det huvudsakliga argumentet till att taktisk spaning inte var högre prioriterat.

Avslutningsvis ska frågan om de **reella behoven** diskuteras: löste man de behov som faktiskt fanns? Tidigare kapitel har redovisat vilka uppgifter och underrättelsebehov som flygvapnets

¹⁸⁵ Opublicerat, CD-skiva överlämnat från F11 museum.

¹⁸⁶ Olof Kronvall & Magnus Petersson, *"Svensk säkerhetspolitik i supermakternas skugga 1945-1991"*, Stockholm, 2012, s. 179f.

¹⁸⁷ Pettersson, 2009, s.132.

¹⁸⁸ Wallerfelt, 1999, s. 133.

centrala styrdokument officiellt definierade och vilka behov som stats-, militär- och andra försvarsgrensledningar utpekat. Uppsatsen har med tydlighet visat att såväl övningar som skarp verksamhet inkluderade alla dessa intressenters uppgifter, i mer eller mindre utsträckning beroende på tidsperiod. Ett första svar på frågan om de reella behoven uppfylldes borde därmed bli ja.

Det finns dock nyanser i det slutliga svaret. Från FB63 och framåt var ÖB tvungen att välja huvudförsvarsriktning, hela riket kunde inte försvaras samtidigt mot flera anfall. Ett rationellt avvägt spaningsflyg borde därför ha varit dimensionerat för flera riktningar för att över tid kunna ge ÖB indikation om var förband skulle sättas in, men som tidigare nämnts prioriterade inte spaningsflyget stöd till arméförbanden i övre Norrland, fränsett 80-talet då en viss förbättring skedde. Pettersson har konstaterat att samma sak gällde attackflygförbanden, vilket ofta resulterade i diskussion mellan CFV och ÖB.¹⁸⁹ Med tanke på att landinvasionshotet i övre Norrland ansågs betydande, inte minst i kalla krigets inledning då Sovjetunionen saknade landstigningstonnage, måste man ifrågasätta om arméns behov egentligen uppfylldes. Lägg därtill flygvapnets motarbetande av artilleriflyget så blir kritiken än tydligare. Mot slutet av kalla kriget rättades visserligen detta till, med fler övningar i norra Norrland, en förstärkning av spaningsflyggrupperna samt att även lätta attacken gavs vissa enklare spaningsuppgifter.¹⁹⁰

När det gäller stödet till marinen kan man inte ställa samma kritik. Även om det fanns marina förespråkare som gärna ville ha mer, var det ändå så att flygvapnet regelrätt övade och försåg marinen med skarpa taktiska underrättelser inom ramen för incidentberedskapen. Reservflygkåren och spaningsflyggrupperna var dessutom särskilt dedikerade för taktisk spaning åt marinen och fanns operativa under i princip hela kalla kriget.

Varför samarbetet med marinen var bättre än med armén kan ha att göra med att flygvapnets och marinens intressen sammanföll i en gemensam nämnare: Warszawapaktens invasionsflotta. Marinen behövde den för att legitimera sin relevans och överlevnad, flygvapnet behövde den för att legitimera sin roll som strategisk avskräckare: längst fram i fronten, med den modernaste materielen och så nära ÖB som möjligt. Flygvapnet tjänade således förmodligen mer på att samarbeta med marinen än med armén.

Sammanfattningsvis blir mitt svar att nej, avvägningarna var sannolikt inte fullt rationella i varje detalj, men ur ett större perspektiv måste man nog ändå anse att spaningsflygets uppgifter och utformning var relevant och rationellt avvägt.

Som kapitel 6.1.1. visat uppstod flera negativa konsekvenser utifrån de avvägningar och överenskommelser som slöts. Spaningsflyget anpassades till åtminstone några av de allvarligaste hotbilderna som låg till grund för försvarsplaneringen och som min undersökning har visat lyckades man med balansgången att såväl tillgodose ÖB som andra försvarsgrenars behov av underrättelser, i såväl fred som planerat krig, om än med begränsningar.

En annan vinkling av rationalitetsfrågan får man om man svarar på frågan: utformades spaningsflyget enligt vad det svenska folket hade bestämt? Wallerfelt har dragit slutsatsen från sin forskning att avväjningsförsvaret var prioriterat från den politiska sidan (folket) medan det var ÖB som behöll en operativ planering med strategiskt djupförsvar. Då den strategiska flygspaningen främst syftade till att stödja avväjningsförsvaret och denna uppgift prioriterades av flygvapnet, får man konstatera att så var fallet. Spaningsflygets prioriterade uppgifter i enlighet med vad svenska folket beslutat.

¹⁸⁹ Pettersson, 2009, s.91.

¹⁹⁰ Lätta attacken skapades i slutet av 60-talet och utgjordes av fem divisioner beväpnat skolflyg (Sk 60), varav ett antal flygplan i varje division försågs med enklare kameror.

8. Avslutning och sammanfattning

8.1. Sammanfattning

I den första tidsperioden (1945-1951) var flygspaningens utformning i första hand defensiv med taktiskt stöd åt armén och marinen som prioriterad uppgift. En glidning åt mer strategiskt och självständigt uppträdande skedde mot slutet av perioden. Den andra tidsperioden (1958-1967) kan sägas vara delad, där flygvapnet inledningsvis förespråkade strategisk spaning men därefter hamnade i ett ”både-och-läge”. I den tredje och sista tidsperioden (1980-1991) fanns ett tydligt samverkansfokus med armén och marinen och perioden liknar därmed den första tidsperiodens inledning. Samtidigt fanns det vid denna tidpunkt fullt fungerande armé- och marinflyg igen, precis som varit fallet när den första tidsperioden inleddes. En sammanfattande huvudslutsats torde därför bli att hjulet verkligen var runt när det gällde spaningsflyget under kalla kriget.

De intressenter som kan kategoriseras i de två huvudriktningarna (strategiskt självständig spaning respektive taktiskt understödjande (för armén och marinens räkning) spaning) förblir i princip de samma i samtliga tre tidsperioder. De flesta kan dock inte enbart placeras i bara en av kategorierna utan är mer flytande, antingen mellan tidsperioderna eller även inom tidsperioden.

Detta kan sannolikt till del förklaras av metodologiska aspekter: källäget är inte så allomfattande att det har varit möjligt att finna tillräckligt många källor per intressent för att göra en tydligare kategorisering. Men en annan – och kanske mer trolig – förklaring är att de flesta försökte anpassa sig efter de operativa behov som utvecklades under kalla kriget och därmed var av karaktären ”både och”. En sådan slutsats ger än mer tyngd åt vad som beskrivs i kapitel 6.2; att avvägningarna av spaningsflygets utveckling var rationella och trots att vissa intressenter hade en syn som stred mot andra intressenter, skapades överenskommelser som innebar att någon större argumentationsstrid i likhet med 1920-talets spaningsdebatt uteblev. Dessa överenskommelser tilläts ske trots en flygvapenkultur som egentligen mycket tydligt förespråkade ett självständigt uppträdande, fritt från påverkan av armén och marinen. Kanske var det så att spaningsflyget var den del av flygvapnet som var mest samarbetsvillig under det kalla kriget? Jämför man till exempel med jaktflygets strid mot luftvärnet och attackflygets kamp mot flottans ytattack är det lätt, men kanske inte helt vetenskapligt korrekt, att dra en sådan slutsats.

8.2. Sammanfattande svar på frågeställningarna

Åkessons slutsats i sin studie om flygspaningsdebatten före andra världskriget är att den särskilda, med armén och marinen samverkande, taktiska spaningen försvann mot slutet av 40-talet och att kampen om flygspaningens kontroll därmed upphörde. Min uppsats har dock visat att så inte var fallet. De taktiska uppgifterna kvarstod i flygvapnet, om än med lägre prioritet. Särskilda förband i flygvapnet avdelades för detta, först reservflygkåren och senare spaningsflyggrupperna och lätta attacken. Dessutom utvecklades inom både armén och marinen eget taktiskt spaningsflyg, både med flygplan och helikoptrar.

Denna slutsats besvarar också den första delen i uppsatsens frågeställning: *Fanns den före andra världskriget identifierade diskursen mellan strategisk och taktisk flygspaning kvar även under kalla kriget?* Ja, diskursen kvarstod under hela det kalla kriget. Däremot skedde ingen diskussion rörande tillhörighetsfrågan, vilket bara gjordes fram till andra världskriget.

Som svar på den andra delen av frågeställningen, *om avvägningarna var rationella*, har denna uppsats konstaterat de i huvudsak var så. Även om de centrala styrdokumenterna sa en sak verkade spaningsflyget i praktiken inte ha påverkats lika mycket som andra flygslag av ”flygvapnets själ”. De avvägningar och överenskommelser som slöts innebar i princip alltid

kompromisser och det fanns som ovan beskrivits även negativa konsekvenser, i vissa fall framdrivna av icke-rationella påverkansfaktorer. Men i slutänden fick såväl flygvapnets centrala ledning (som förespråkade strategiskt självständig spaning), som armén och marinen (med sina behov av taktiskt understödande spaningsflyg) resurser tilldelade. Planering och övningar genomfördes i denna anda under hela det kalla kriget.

8.3. Återkoppling till tidigare forskning

Den största skillnaden mot tidigare forskningsresultat redovisades ovan, dvs. att den taktiska flygspaningen med kopplingar till armén och marinen inte försvann vid andra världskriget utan levde kvar under hela kalla kriget. I övrigt verkar denna uppsats slutsatser överensstämma med tidigare forskning.

En slutsats som denna uppsats delar med Åkesson, är att behovet och utvecklingen av flygvapnets spaningsflyg inte var en fråga mellan politiker och militärledning utan en intern (inom krigsmakten) avvägningsfråga. I Åkessons undersökningsperiod stod striden mellan flygvapnet och försvarsstaben på ena sidan och armén och marinen på andra sidan. I denna uppsats undersökningsperiod stod kampen (i den mån det var en kamp) mellan flygvapnets centrala staber (flygstab och eskaderstab) och övriga försvarsgrenar. Även här finns alltså liknelser med Åkessons slutsatser.

Uppsatsens slutsatser överensstämmer också i princip helt med Petterssons studie rörande attackflygets utveckling. Även han konstaterar att icke-rationella skäl påverkade processen med hur flygvapenresurser skulle fördelas till andra försvarsgrenar. Dock verkade attackflyget som sagt ha hållits än hårdare av flygvapenledningen än spaningsflyget.

Pettersson anger att en brist i hans forskning var att de organisatoriska spänningarna inte undersöktes fullt ut. I synnerhet saknade han en nedbrytning av aktören flygvapnet i undergrupperna eskadrar, flottiljer osv. Denna uppsats hjälper till att åtminstone till del täppa denna lucka i forskningsläget. En intressant slutsats blir att det även inom flygvapnet verkade ha funnits organisatoriska, om inte spänningar så åtminstone olika sätt att se på saken. Förbandsnivån verkade kontinuerligt ha varit mer pragmatisk än de centrala staberna i flygvapnet.

8.4. Kritik

Som nämdes i kapitel 2 finns det en risk att de mönster och meningar som vi finner i historien inte är inneboende i händelserna utan uppstår själva av den beskrivning som vi ger dem: vi påtvingar historien mönster och meningar utifrån vår egen uppfattning. Författaren till denna uppsats vill poängtera att de slutsatser som gäller frågeställningen om rationaliteten i avvägningarna till stora delar är just normativa och bygger på författarens egen uppfattning. Visserligen efter att ha studerat en lång rad primärkällor och jämfört med tidigare forskning, men slutsatsen måste ändå betraktas med en viss kritik. Övriga slutsatser bedöms dock vara mer vederhäftiga då de har en tydligare koppling till primärkällornas texter.

8.5. Förslag på framtida forskning

Forskningsfrågan hur det svenska spaningsflygets uppgifter diskuterades och avvägdes från sin födelse fram till kalla kriget slut, får nu anses vara omhändertagen genom att denna uppsats kompletterar Åkessons tidigare forskning rörande perioden fram till andra världskriget.

En aktörsnivå som Pettersson rekommenderat för framtida forskning är individerna. Inte heller jag har lyckats undersöka denna aktör då det tillgängliga källäget i Krigsarkivet inte tillät det. Just en fokuserad individforskning inom kontexten flygvapnet under kalla kriget hade varit mycket intressant, och skulle säkerligen kunna ge intressanta slutsatser som kan ge både denna uppsats och Petterssons forskning nya infallsvinklar.

9. Källor

Arkivmaterial (Krigsarkivet, KrA)

Birger Schyberg arkiv, Luftkrigskonst och militär förvaltning, Volym 4, *"Fotografiärendas föredragning och handläggning vid staber och flygförband"*, KrA.

CFV, *"Taktiska Anvisningar för Spaningsförband (TAS) 1951"*, KrA bibliotekssamling

CFV, *"Taktiska Anvisningar för Spaningsförband (TAS) 1961"*, KrA bibliotekssamling

E1, Op sektionen, Hårsfjärden ubåtsjakt 1982, F1:1, avsnitt *"E1 skickade meddelanden"*, E1 hemliga arkiv, KrA.

E1, Op sektionen, Hårsfjärden ubåtsjakt 1982, F1:1, avsnitt *"Sundsvall 1983"*, E1 hemliga arkiv, KrA.

E1, SPA/UND, Serie FIV, vol 1, CFV skrivelse 1982-02-01, bet 804:60245, *"Taktiska anvisningar för spaningsflygförband (TAS 80)"*, KrA.

F11, *"Sammanställning av erfarenheter rörande F11 deltagande i tillämpningsövningar inom luftförsvaret sommarhalvåret 1955"*, F11, Stabsavd, Serie FI, Avg och ink skr, 1952-1968, vol 1, KrA.

F11, Stabsavd, Serie FI, Avg och ink skr, 1952-1968, vol 1, *"Markbearbetningssystem Ug 37s, 10/10 1966"*, KrA.

F11, Stabsavd, Serie FI, Avg och ink skr, 1952-1968, vol 1, *"Reglemente för flygvapnets uppträdande i krig (FUK), 29/3 1967"*, KrA.

F11, Stabsavd, Serie FI, Avg och ink skr, 1952-1968, vol 1, *"Slutlig rapport över "Försök med taktisk samverkan mellan armé- och flygspaningsförband", 28/12 1967"*, KrA.

F11, Stabsavd, Serie FI, Avg och ink skr, 1972-1977, vol 3, *"Fdö S 15 BH 6 1972-02-18"* och *"Order för samövning med kustflottan BH 11 1972-05-25"*, KrA.

F11, Stabsavd, SerieB III, Flottiljorder B H, 1955-1967, vol 1, FljO nr BH1, 17/6 1960 *"Förberedande order för F11 i deltagande AFÖ/60 och MKV KÖ/60"*, KrA.

F11, Stabsavd, SerieB III, Flottiljorder B H, 1955-1967, vol 1, FljO BH1, 4/3 1963 *"Kompletterande bestämmelser för deltagande i FTÖ/63"*, KrA.

Fjärde flygeskadern, *"Pärm Konzept 1945-1950"*, E4 hemliga arkiv, KrA.

Fjärde flygeskadern, *"Spaningsutredningen 1958; Specialstudie över kustinvasion och flygspaning däremot"*, E4 hemliga arkiv, KrA.

Fjärde flygeskadern, *"Spaningsutredningen 1958"*, E4 hemliga arkiv, KrA.

Fjärde flygeskadern, *Pärm E4 eskaderövning 1950*, KrA.

Fjärde flygeskadern, Serie B II, Eskaderorder och eskaderstabsorder 1945-1960, *"Esko 3 13/10 1945"*, KrA.

Fjärde flygeskadern, Serie B II, Eskaderorder och eskaderstabsorder 1945-1960, *"FVO B45"*, KrA.

Fjärde flygeskadern, Serie E III, vol 4, Ankommande order *"FVO B26"*, *"FVO B37"*, KrA.

Fjärde flygeskadern, Serie E III, vol 5, Ankommande order, *"FVO B45"*, KrA.

Fjärde flygeskadern, Serie E III, vol 5, Ankommande order, "FVO B126", KrA.

Fjärde flygeskadern, Serie E III, vol 6, Ankommande order, "FVO B35", KrA.

Fjärde flygeskadern, Serie E III, vol 6, Ankommande order, KrA.

ÖB, Centralexp, Handlingar rörande övningar 1987-1995, Serie F2, vol 12, "MB Övre Norrlands milo, Inriktning av övning", ÖB hemliga arkiv, KrA.

ÖB, Centralexp, Handlingar rörande övningar 1987-1995, Serie F2, vol 12, "MB Övre Norrlands milo, Erfarenheter FMÖ-91 Nordanvind", s. 18, bilaga 6, ÖB hemliga arkiv, KrA.

ÖB, Centralexp, Övningar, Norrsken 1982, Serie F2, vol 1, "HPM 820604, Milostab ÖN C Markop", ÖB hemliga arkiv, KrA.

Östra milostaben, Centralexp, Försvarsmaktsövningar Ostkust 1983/1984, Serie F14 vol 9, "CFV skrivelse FMÖ 83 Ostkust erfarenhetsrapport", MBÖ hemliga arkiv, KrA.

Östra milostaben, Centralexp, Försvarsmaktsövningar Ostkust 1983/1984, Serie F14 vol 9, "HPM Erfarenheter FMÖ 83 – Underrättelsetjänst", MBÖ hemliga arkiv, KrA.

Östra milostaben, Centralexp, Försvarsmaktsövningar Ostkust 1983/1984, Serie F14 vol 9, "Milo öst Skrivelse 1983-10-20 Biöl sjö preliminära erfarenheter av FMÖ 83", MBÖ hemliga arkiv, KrA.

Östra milostaben, Centralexp, Försvarsmaktsövningar Ostkust 1983/1984, Serie F14 vol 9, "Ostkust Iakttagelser och erfarenheter Bitr övningsledare Fördelning", MBÖ hemliga arkiv, KrA.

Östra milostaben, Centralexp, Försvarsmaktsövningar Ostkust 1983/1984, Serie F14 vol 9, "HPM Erfarenheter FMÖ 83 – Underrättelsetjänst", MBÖ hemliga arkiv, KrA.

Östra milostaben, Centralexp, Försvarsmaktsövningar Ostkust 1983/1984, Serie F14 vol 9, "HPM Erfarenheter FMÖ 83 – Underrättelsetjänst", MBÖ hemliga arkiv, KrA.

Övre Norrlands milo, Centralexp, Försvarsmaktsövning 91 FMÖ 91 Nordanvind, Serie F5, vol 1, "CFV skrivelse, FMÖ91 Nordanvind – Erfarenhetsrapport", MBÖN hemliga arkiv, KrA.

Litteratur, tidsskrifter och uppsatser

Andersson, Lennart, *Flygvapnets spaningsflyg*, Lettland, 2013.

Bolman, Lee & Deal, Terrence, "Nya perspektiv på organisation och ledarskap", 2014.

Braunstein, Christian, *Svenska flygvapnets förband och skolor*, Stockholm, 2005.

Eriksson-Zetterquist, Ulla et al, "Organisation och organisering", 2015.

Florén, Anders & Ågren, Henrik, "Historiska undersökningar", 2012.

Flygvapennytt nr 3 1980.

Haglund, Magnus, "Flottan och det kalla kriget", Stockholm, 2014.

Johansson, Alf W, "Neutralitet och modernitet: andra världskriget och Sveriges nationella identitet" i Huldtt, Bo och Böhme, Klaus-Richard, "Horisonten klarnar", Stockholm, 1995.

Kjeldstadli, Knut, "Det förflutna är inte vad det en gång var", Lund, 1998.

Kronvall, Olof & Petersson, Magnus, "Svensk säkerhetspolitik i supermakternas skugga 1945-1991", Stockholm, 2012.

Lehander, Bengt, "Försvarmaktens avvägning" i "Årsberättelse 1980 KKrVA avd III".

Lundström, Per-Anders, "Arméflygets historia", Åsbro, 1997.

Pettersson, Tommy, "Med invasionen i sikte", Stockholm, 2009.

Pettersson, Tommy, *Med invasionen i sikte – En beskrivning och analys av flygvapnets luftoperativa doktrin 1958-1966*, D-uppsats Försvarshögskolan, 2008.

Rosenius, Frank (red) & von Hofsten, Gustaf, "Kustflottan", Stockholm, 2016.

Stanford, Michael, "Handbok i historiska studier", Lund, 1994.

Wallerfeldt, Bengt, "Si vis pacem – para bellum: svensk säkerhetspolitik och krigsplanering 1945-1975", Stockholm, 1999.

Wedin, Lars & Åselius, Gunnar, "Mellan byråkrati och krigskonst: svenska strategier för det kalla kriget", Stockholm, 1999.

Wedin, Lars & Åselius, Gunnar, "Mellan byråkrati och krigskonst" i "Försvarshögskolan Acta B19".

Welin, Gustaf & Persson, Ragnar, "Avvägningen mellan olika stridskrafter inom försvarmakten" i "Årsberättelse 1981 KKrVA avd I".

Wennerholm, Bertil, "Snabbare högre och starkare? Avvägningsfrågor om luftstridskrafterna under det kalla kriget", Stockholm, 2005.

Åkesson, Tommy, *Förvarning och flygspaning – framväxten av den svenska strategiska flygspaningen 1930-1940*, Stockholm 2005.

Offentligt tryck

Regeringen, "Ds Fö 1981:14, Slutbetänkande 1978 års försvarskommitté".

Regeringen, "Proposition 1981/82:102".

Regeringen, "Proposition nr 206 inför FB48, Stockholm, 1948.

Regeringen, "SOU 1947:73 Betänkande med förslag angående försvarets organisation, 1945 års försvarskommitté, del I", Stockholm, 1947.

Regeringen, "SOU 1994:11 Om kriget kommit", Stockholm, 1994.

ÖB, skrivelse till Regeringen 1983-12-01, "ÖB 84-89. Programplan för det militära försvarets utveckling 1984-89", FB82-materialet (kopior), Anna Lindhbiblioteket.

"ÖB utredning 1957" i tidsskriften "Kontakt med Krigsmakten", FB58-materialet (kopior), Anna Lindhbiblioteket.

Överbefälhavaren, "Alltjämt ett starkt försvar", 1954, FB58-materialet (kopior), Anna Lindhbiblioteket.

Överbefälhavaren, "Vårt framtida försvar, Överbefälhavarens förslag FB48", FB48-materialet (kopior)

Digital och opublicerad media

<http://blogg.forsvarsmakten.se/flygvapenbloggen/2011/11/28/fvup-ledarskap-en-historisk-tillbakablick/>, hämtad 2014-04-02

<http://www.nordenskiöld.se/>, hämtad 2017-06-02

Opublicerat, CD-skiva överlämnat från F11 museum, förvaras hos författaren

Silwer, Anders "*Flygets själ och vägen framåt*", inträdesanförande i KKrVA avd III den 11 januari 2011, http://www.kkrva.se/wp-content/uploads/Artiklar/113/kkrvaht_3_2011_7.pdf, hämtad 2017-07-15

Åselius, Gunnar, "Swedish Strategic Culture after 1945", 2005, hämtad <http://cac.sagepub.com/content/40/1/25>, hämtad 2017-04-01